

CZASOP.

przy Tomaszystwie Asystentów U. J.
Kraków, Al. Stowackiego 66

SVENSK-POLSKA STUDIESÄLLSKAPET

VID

STOCKHOLMS HÖGSKOLA

8507
ITCras

SVIO POLONICA

NR II

1940

TOW. NAUKOWE SZWEDZKO-POLSKIE

PRZY

UNIWERSYTECIE W SZTOKHOLMIE

SVENSK-POLSKA STUDIESÄLLSKAPET
VID
STOCKHOLMS HÖGSKOLA

SVIO POLONICA

NR II

1940

Biblioteka Jagiellońska

1002154365

TOW. NAUKOWE SZWEDZKO-POLSKIE
PRZY
UNIwersytecie w Sztokholmie

STOCKHOLM
TRYCKERI BALDER
1940

8507

II crosop.

2-5 (1840-1843)

I N N E H Å L L

UPPSATSER.

Nils Ahnlund: Weichselmyningen i svensk historia	5
August Hahr: Drottning Katarina Jagellonica och vasa- renässansen	19
Zbigniew Folejewski: Några problem inom den sociala litteraturen i Polen	31

REFERAT.

Kort överblick av de senaste årens etnografiska forskning i Polen, Maria Prüffer	37
Polonica i Sverige 1938, 1939. Z. Folejewski	40

RECENSIONER.

Karol Koranyi, Z badań nad polskimi i swedzkimi artykulami wojskowymi XVII stulecia, Z. F.	43
Tadeusz Nowak, Kampania wielkopolska Czarnieckiego i Lubo- mirskiego, Z. F.	44
Erik de Laval, Marskalk Pilsudski, D. N.	45

INDEX

The following is a list of the names of the persons who have been
 mentioned in the course of the proceedings in this case, and the
 pages on which they are mentioned.

Name	Page
John Doe	10
Jane Smith	15
Robert Brown	20
Mary White	25
James Black	30
Elizabeth Green	35
Thomas Grey	40
Sarah Hall	45
Richard King	50
Anna Lee	55
George King	60
Patricia King	65
William King	70
Elizabeth King	75
Thomas King	80
Mary King	85
John King	90
Jane King	95
Robert King	100
Mary King	105
James King	110
Elizabeth King	115
Thomas King	120
Sarah King	125
Richard King	130
Anna King	135
George King	140
Patricia King	145
William King	150
Elizabeth King	155
Thomas King	160
Mary King	165
John King	170
Jane King	175
Robert King	180
Mary King	185
James King	190
Elizabeth King	195
Thomas King	200
Sarah King	205
Richard King	210
Anna King	215
George King	220
Patricia King	225
William King	230
Elizabeth King	235
Thomas King	240
Mary King	245
John King	250
Jane King	255
Robert King	260
Mary King	265
James King	270
Elizabeth King	275
Thomas King	280
Sarah King	285
Richard King	290
Anna King	295
George King	300
Patricia King	305
William King	310
Elizabeth King	315
Thomas King	320
Mary King	325
John King	330
Jane King	335
Robert King	340
Mary King	345
James King	350
Elizabeth King	355
Thomas King	360
Sarah King	365
Richard King	370
Anna King	375
George King	380
Patricia King	385
William King	390
Elizabeth King	395
Thomas King	400
Mary King	405
John King	410
Jane King	415
Robert King	420
Mary King	425
James King	430
Elizabeth King	435
Thomas King	440
Sarah King	445
Richard King	450
Anna King	455
George King	460
Patricia King	465
William King	470
Elizabeth King	475
Thomas King	480
Mary King	485
John King	490
Jane King	495
Robert King	500
Mary King	505
James King	510
Elizabeth King	515
Thomas King	520
Sarah King	525
Richard King	530
Anna King	535
George King	540
Patricia King	545
William King	550
Elizabeth King	555
Thomas King	560
Mary King	565
John King	570
Jane King	575
Robert King	580
Mary King	585
James King	590
Elizabeth King	595
Thomas King	600
Sarah King	605
Richard King	610
Anna King	615
George King	620
Patricia King	625
William King	630
Elizabeth King	635
Thomas King	640
Mary King	645
John King	650
Jane King	655
Robert King	660
Mary King	665
James King	670
Elizabeth King	675
Thomas King	680
Sarah King	685
Richard King	690
Anna King	695
George King	700
Patricia King	705
William King	710
Elizabeth King	715
Thomas King	720
Mary King	725
John King	730
Jane King	735
Robert King	740
Mary King	745
James King	750
Elizabeth King	755
Thomas King	760
Sarah King	765
Richard King	770
Anna King	775
George King	780
Patricia King	785
William King	790
Elizabeth King	795
Thomas King	800
Mary King	805
John King	810
Jane King	815
Robert King	820
Mary King	825
James King	830
Elizabeth King	835
Thomas King	840
Sarah King	845
Richard King	850
Anna King	855
George King	860
Patricia King	865
William King	870
Elizabeth King	875
Thomas King	880
Mary King	885
John King	890
Jane King	895
Robert King	900
Mary King	905
James King	910
Elizabeth King	915
Thomas King	920
Sarah King	925
Richard King	930
Anna King	935
George King	940
Patricia King	945
William King	950
Elizabeth King	955
Thomas King	960
Mary King	965
John King	970
Jane King	975
Robert King	980
Mary King	985
James King	990
Elizabeth King	995

WEICHSELMYNNINGEN I SVENSK HISTORIA*

Ämne för den föreläsning, som jag mottagit eder hedrande inbjudan att hålla, skall bli »Weichselmyningen i den svenska historien». Vad jag avser att i en knapp överblick behandla är framför allt den svenska politikens strävan under 17. årh. att vinna fast fot i dessa trakter och de omständigheter som föranledde denna politikens skeppsbrott. Men det torde vara nödvändigt att först antyda den bakgrund, som utgöres av historien om äldre förbindelser mellan Sverige och de preussiska kustländerna. Man kan här med skäl tala om uråldriga förbindelser.

Redan den äldsta antika källa, som bringar svenskarnas folk inom synkretsen, vittnar därom. Det har sedan länge stått klart, att den kända skildring av *svionerna* och deras grannar, som förekommer i Tacitus' *Germania* (98 e. Kr.), för att i sitt sammanhang kunna rätt förstås måste antagas vara orienterad från trakten av nedre Weichsel. Enligt Plinius d. ä. företog på Neros tid en romersk riddare en handelsfärd från Saguntum vid Donau upp till Germaniens bärnstensrika kust. Man har i allmänhet ansett otvivelaktigt, att hans mål varit den samländska, den preussiska bärnstenskusten. »Quin et commercia ea et litora peragravit, säger Plinius. Den meningen har av flera forskare uttalats, att den resande riddaren längs kusten och över havet utsträckt sin färd till svearnas huvudbygder. Detta skulle förklara att Tacitus, som kan antagas ha känt någon uppteckning om denna upptäcktsresa, icke känner de söder om svearna boende skandinaviska stammarna.

Ett nytt vittnesbörd ger oss några århundraden senare Jordanes, när han förtäljer om goternas utvandring från Skandza, den stora ön i Nörden. Vad han säger om dennas läge är ej det minst märkliga. »Den ligger framför mynningen av Vistula, som upprinner på de sarmatiska bergen och mitt emot Skandza, skiljande Germanien och Skytien, i tre mynningar utflyter i den norra Oceanen.» Till Jordanes försäkran om detta Skandza som urhemmet för goterna är även den nutida forskningen med få un-

* Föredrag i Polen okt. 1938.

dantag benägen att sätta tro. Sina boplatser kring Weichsels utlopp ha goterna senare lämnat; även andra omflyttningar i dessa trakter ha blivit en följd av folkvandringstiden. Men samfärdseln över havet har fortgått i samma spår, ja före ingången av den egentliga vikingatiden än mera utvecklats. Framför allt återupptäckten av Truso, den forntida handelsorten på Elbings mark, visar styrkan av dessa förbindelser. Truso synes närmast böra uppfattas som en gotländsk koloni. Men bland de folk, som uppehöll sjöfart på Birka i Mälaren, det svenska rikets kommersiella centrum, uppger ännu Adam av Breinen (omkr. 1070) semberna eller samländarna på den preussiska kusten. På Adams tid hade Birka redan fått vika för en ny uppblomstrande handelsstad i samma trakter, Sigtuna. För ej länge sedan fann man i Sigtunas mark en runristad koppardosa, skänkt till ägaren »af semskum manni», en man från Samland.

Att på dessa områden framställa nya teorier tillhör ej min kompetens. En yngre historiker bland mina landsmän, Sture Bolin, har i ett snart utkommande arbete framhåvt bl. a. Weichsellinjens roll som en av de huvudvägar, på vilka Orientens myntade silver sökte sig fram till Östersjön. Det var, hävdar Bolin, en kanske aldrig senare överträffad blomstrings-tid för den baltiska handeln, som gentemot Västeuropa befann sig i den gynnsammaste position. Men denna »det orientaliska silvrets ålder» har nått sitt slut, medan ännu vikingatågen pågingo. Under medeltidens första århundraden gör källmaterialets nästan fullständiga tystnad det omöjligt att draga säkra slutsatser. Av allt att döma har dock nu en avmattning inträtt i dessa förbindelser, försävt de nordiska insatserna komma ifråga. Nya krafter träda i dagen. Tiden är inne för den stora tyska expansionen i Balticum. Dess verkningar spåras ju ej minst i mynningslandet kring Weichsel.

Frågar man efter den tidpunkt, då för Nordens del ett nytt läge inträder i förhållande till detta område, kan visserligen tvekan råda om rätta svaret. Men det undgår ej uppmärksamheten, att från omkr. 1360 de svensk-preussiska relationerna merkantilt och politiskt undergå vad man kan kalla en aktivisering genom Danzigs anslutning till Hansan och den danska erövringen av Gotland. Denna stigande livaktighet framträder med särskild tydlighet under den nordiska Kalmarunionens första skede. Man fick bevittna hanseaternas besättande av Stockholm åren 1395—98, under de preussiska städernas medverkan; man upplevde strax därpå Tyska ordens tioåriga ockupation av Gotland (1398—1408). När sedan striden om Trestatsunionens bestånd upplågar, skapas nya situationer, nya kombinationer för en östersjöpolitik, vars tyngdpunkt mera än förut förskjuts mot sydöst. Även den polska kronan blir en faktor i dessa nordiska

förvecklingar, samverkande med de preussiska städerna mot den vacklande ordensstaten. De svenska statsmännen hade här en viktigt front att bevaka, sedan signalen givits till kamp mot Danmark.

Avgörande har i all synnerhet varit den växande handeln på Danzig från Sverige och Finland. Varuutbytet med denna stad stod i betydelse endast tillbaka för handeln på Lybeck och kunde åtminstone tidvis, mot 1400-talets slut, upptaga en tävlan. Enligt bevisade skeppslistor har Stockholm då intagit ett av de främsta rummen i Danzigs omfångsrika sjöfart. Omsättningen på Danmark var för Danzig mindre viktig än den med Sverige, och detta undgick ej att framkalla konsekvenser för stadens politiska kurs, mestadels försiktig men som känt tenderande till självständighet. Det saknades ej heller kulturella förbindelser. Danzig torde sålunda ha varit den enda stad utanför Sverige, som ägt ett åt det svenska nationalhelgonet stiftat kapell. Det tillkom 1434 eller samma år, då Engellbrekts resning utbröt.

Bland de förvecklingar av mångfaldigt slag, som senmedeltidens öster-sjöpolitik erbjuder, kan man stanna inför en egendomlig episod, därför att den i helt liten skala betecknar liksom ett förspel till senare svenska strävanden. År 1457 nödgades konung Karl Knutsson (Karl VIII) vika för oldenburgaren Kristian och hans parti i Sverige. Han begav sig nu över till Preussen, men icke i blind flykt utan med planmässig beräkning, utrustad med rika penningmedel. Sedan tre år rasade då här det stora kriget mellan Polens konung och Tyska orden, bilagt först 1466 genom freden i Thorn. Liksom alliansen mellan Kristian och högmästaren ryckt allt närmare, hade Karl närmast sig Ordens motståndare, de förbundna preussiska städerna med Danzig i spetsen; han hade med glädje sett landets övergång i polska händer. Fastän dömd till landsflykt var han besluten att taga upp striden. I ett avgörande ögonblick kunde han efter framkomsten bispringa konung Kasimir med den stora summan av 15.000 preussiska mark för återlösen av Marienburg från Ordens tjeckiska legoknektar. Som pant mottog han Putzig med vissa tillhörande områden och lät här snart utrusta kaparskepp. En annan länetransaktion gav honom rätt till det närbelägna Lauenburg i Pommern, men alla ansträngningar till trots synes Karl aldrig ha kommit i dess besittning. Också kaparkriget från Putzig, där konungen uppslagit sitt residens, kom till ett hastigt slut, när Ordens krigsfolk hösten 1460 övermannade den lilla besättningen. Väl återtog staden sedan av Danzig, men Karl ansågs då av vissa skäl ha förverkat sin panträtt, och någon uppgörelse hade ej vunnits, när han 1464 återkallades till Sverige. Först under Karl XII:s polska krig indrevs skulden med dryg ränta¹).

Det kan här ej komma ifråga att söka följa de växlande stadierna i Danzigs förhållande till Sverige under slutkampen om Kalmarunionen. Dess hållning bestämdes ofta men ej alltid av hänsyn till Polen. När staden 1507 i motsats till Lybeck vägrade att efterkomma det danska kravet på brytning med svenskarna, skedde det med polskt stöd. Detsamma var fallet, när de ledande i Danzig 1517 beslöt sig för en motsatt politik och gjorde unionskonungen Kristian II goda tjänster. Tyska orden stod då i det andra lägret. Men omslaget kom jämförelsevis snabbt, sedan Gustav Vasa höjt upprorsfanan i Sverige; Danzig fann nu sin plats vid sidan av Lybeck, rivalen på Östersjön, som hjälpare åt den nationellt svenska regimen. Svårare och mera egenartad blev stadens ställning under det nordiska sjuårskriget (1563—70). Ehuru både Lybeck och konung Sigismund August sällade sig till Sveriges fiender, hävdade Danzig sin neutralitet och lyckades under hård pressning behålla den, men måste för syns skull samtycka till handelsförbundet och i sin hamn ge rum åt kungliga polska fribrytare. Hela läget under dessa år erinrar om Danzigs svåra mellanställning vid senare tidpunkter, då det offensiva trycket från Sverige hotfullt gjorde sig gällande. Redan nu uppträdde vid upprepade tillfällen svenska örlogsskepp på Danzigs redd och levererade betalning med fribrytarna.

Vi närma oss händelsernas avgörande skede. Den svensk-polska personalunionen, som grundades genom Sigismund Vasas val 1587 och fullbordades vid det svenska tronskiftet 1592, hade under gynnsamma betingelser kunnat medföra en rik uppblomstring av de förbindelser vi lärt känna. Men de allmänt politiska, folkpsykologiska och personliga hindren visade sig inom kort övermäktiga. För att rätt bedöma den långa och ödesdigra fejd, som blev följden, är det nödvändigt att erinra sig, att den av Karl IX och Gustav Adolf företrädde yngre vasagrenen, bakom vilken det svenska folkets stora flertal ställt sig i avgörandets stund, länge nog kände sig hotad, utsatt och osäker i sin ställning. En uppgörelse med de polska vasarna kunde så mycket mindre undgås, och mot republikens önskan tog den formen av en fejd mellan de två staterna. Från svensk sida uppfattade man från början detta krig som en politisk defensiv med den militära offensiven som medel. Först senare, under Karl X Gustav, träder även den politiska offensivtanken ohöljt fram. Detta utesluter visserligen ej, att planer på det svenska östersjöväldets avrundning förut varit å bane. Men i enlighet med ett ord av Axel Oxenstierna: »I alla saker, som riket angår, är occasio det förnämsta», har denna utveckling mera skett under intrycket av en händelsernas stundom oförutsedda logik än i kraft av något på för-

1) Se numera härom ett arbete av *Kjell Kumlien*, Karl Knutsson i Preussen 1457—1464 (Sthlm 1940).

hand uppgjort program. Den svenska historieforskningen vill samtidigt framhäva, att i denna kampställning fanns en ursprunglig kärna av protestantiskt självförsvar, som blev en livlig drivkraft för folkets sinne.

Den ödesdigra dynastiska konflikten gjorde genast polska Västpreussen till Sigismund III:s viktigaste att icke säga enda utfallsport mot hans avfälliga arvrike. Alltjämt träder Danzig i förgrunden. Situationen är från omkring 1600 densamma som under det sista kriget: förbund mot handeln på Sverige, utredning av krigs- och kaparskepp för konungens räkning i Danzigs hamn och i Putzig, svenska flottdemonstrationer på redden i allt tätare följd. Hårt kämpar den mäktiga handelsstaden för att stå utanför kampen och bevara sin neutralitet — en nästan olöslig uppgift, som åsamkar Danzig mistro och hotelser från båda lägren. För den svenska regenten, hertig Karl av Södermanland, är en neutralitet av detta slag ej nog; han söker draga över staden på sin sida och skyr ej de mest vittgående löften för att vinna sitt mål. Sedan Karl antagit kungatiteln, erbjuder han sålunda Danzig 1604 ensamrätt till hela den svenska järnexporten med utsikt till monopol på handeln med Sverige. Svaret blev, att staden som sådan icke drev någon handel, och frågan förföll. Att Danzig givit en tillflykt åt så många av Karls flyktade svenska motståndare vållade då och senare häftiga tvister, men magistraten intog härvid alltid en fast ståndpunkt gentemot Karl. I det stora hela ställde sig förhållandena lika under Gustav Adolfs tidigare år. Den förbättring av de diplomatiska förbindelserna, som nu inträdde, var av ytterst kort varaktighet. Härtill bidro särskilt de tilltagande polska rustningarna i Danzig och trakterna runt omkring. Dessutom är att märka, att från svensk sida utövades ett allt starkare tryck, som drev staden över på Sigismunds och den polska kronans sida, av vilken den nu blivit alltmer beroende.

För den svenska politiken voro då alltjämt alla tankar på en territoriell expansion vid Weichselmynningen främmande. Planen på ett angrepp mot Preussen tog tidigast form som ett led i ett stort militärpolitiskt projekt. Som mål hade den en svensk diversion genom Polen i riktning mot Schlesien och de kejserliga arvländerna med den öppet uttalade avsikten att tjäna de för fara utsatta evangeliska intressena i Tyskland. Detta var ett uttryck för konungens konsekventa bemödanden att bringa det polska kriget i förbindelse med det stora tyska. För dessa sina planer sökte han understöd hos västmakterna, särskilt hos Holland; dock stötte han genast på betänkligheter och just på grund av hänsyn till östersjöhandeln. Dessa makter sågo gärna, att den antihabsburgska fronten stärktes i Europa men önskade icke några förvecklingar med Polen eller Danzig. Lika liten syntes utsikten att förmå konungens egen svåger, kurfursten Georg Wilhelm av Brandenburg, att

med tillhjälp av det preussiska hertigdömet — vilket han innehade i egen-
skap av vasall till Sigismund III — frivilligt medverka. Trots detta hade
Gustav Adolf icke helt uppgivit den ovan nämnda vittgående diversions-
planen, då han 1626 med sin armé gick över till Preussen och gav det polska
kriget en ny skådeplats, varvid han ju icke skonade kurfurstens land och
rättigheter. Men händelserna i Tyskland togo snart en helt annan vändning,
och i Preussen mötte ett hårt, segt motstånd. Efter det första segertåget kom
krigföringen i huvudsak att inskränkas till själva kustbältet. Den största
motgången blev otvivelaktigt Danzigs vägran att komma till mötes, när
konungen utbad sig en neutralitetsförsäkran, liknande den, som Königsberg,
läns-hertigdömet's huvudort, förmåtts avge. Svenskarna skredo till blockad,
och snart rådde mellan dem och danzigborna fullt krigstillstånd. Men att
bryta motståndet visade sig omöjligt, och i sin mån inverkade därvid säkert
det stöd, staden kände sig äga hos sjömakerna. Axel Oxenstierna har
senare vid flera tillfällen talat om Danzig som det stora hindret för konun-
gens strävanden vid denna tid. Men det är betecknande, att staden samtidigt
visade oro för de maritima rustningar, Sigismund lyckades få i gång. Den
lilla polska flotta, som kom till stånd under dessa år, lät konungen redan
före stilleståndet förena med Wallensteins armada i Wismar.

Gustav Adolf behöll greppet kring den hjärtpulsåder, som Weichsel
utgjorde för polska riket. Fördraget i Altmark 1629 överlät åt Sverige för
sex år besittningen av ett slutet kustområde i det »kungliga» Preussen
öster om Weichsel med Elbing, Tolhemit och Braunsberg. Härtill kommo som
pantområden inom hertigdömet så viktiga orter som Pillau och Memel.
I verkligheten hade Sverige skaffat sig en tryggare sjöstrategisk position
mot kurfursten än mot Polen, som behöll den under kriget framgångsrikt
försvarede vänstra Weichselstranden med Pommerellen. Ett svenskt öster-
sjöväld började avteckna sig. Stilleståndsfördraget hade på samma villkor
givit Gustav Adolf Livland med Riga och Dünamynningen; sedan kort tid
var han genom en allians i verkligheten skyddsherre för Stralsund. Men
framtiden var oviss, och från svensk sida såg man i innehavet av Preussen
främst en säkerhet, en garanti mot överraskningar. För Danzigs del för-
säkrade man sig om, att staden icke skulle mottaga mot Sverige fientliga
krigsfartyg. Med det med Danzig ingångna, särskilda fördraget lades en
slutsten i den vinstgivande och för tiden ovanligt effektiva tulluppbörd,
som organiserats av Axel Oxenstierna som generalguvernör i Elbing. Mer
än något annat har den ansetts karakterisera arten av den svenska förvalt-
ningen i Preussen. Att dessa licenter inneburo en värdefull tillgång är också
obestriddligt; enligt nyare forskningar blir medeltalet per år 620.000 rdr.
Men dessa forskningar ha också visat, att man i varje fall överdrivit bety-

delsen av denna inkomstkälla för Sveriges krigsföring i Tyskland, och att mycket betydande belopp kommit generalguvernementet tillgodo för dess civila förvaltning och garnisoner.

Återställandet av Preussen genom stilleståndet i Stumsdorf 1635, tre år efter Gustav Adolfs och Sigismunds död, hade ett märkligt förspel. I anslutning till föreställningen, att landet en gång tillhört det tysk-romerska riket, väcktes under förhandlingarna mellan Oxenstierna och hans tyska allierade ett förslag om att låta Preussen som rikslän ingå i den »satisfaktion» man tillämnade åt Sverige. Preussen skulle träda i stället för Pommern; man vunne härmed att ej stöta sig med Brandenburg. Men Brandenburg var allt annat än nöjt med en sådan lösning, och vägen befanns oframkomlig. De svenska städerna hade eljest på 1634 års riksdag i princip gillat förslaget. Kort därpå inträffade det stora nederlaget vid Nördlingen; Sveriges ställning vacklade, och Axel Oxenstierna stod beredd att återlämna Preussen för utsikten till en varaktig fred med Polen. Han hade dock ej tänkt sig de villkor, som avtalades i Stumsdorf, d. v. s. ett förlängt stillestånd, och förlusten av Preussen grämde honom djupt. »Sverige är ej mera», sade han, »hälften av den krona, som hon var i fjol.»

Den sexåriga svenska förvaltningen blev ej utan impulser för den polska kungamakten, som nu under Vladislav IV stod redo att uppbygga en egen krigsflotta och att för Polens räkning hävda ett dominium maris Baltici. För detta ändamål sökte man taga i bruk den rika danzig-tullen, efter samma grunder, som svenskarna nyss använt. Dominium maris Baltici är en formel, som i själva verket synes vara av polskt ursprung. Ur de ekonomiska realiteternas synpunkt var dess innebörd klart och tydligt en holländsk hegemoni. Men sedan länge var det en stillatigande konvention mellan Sverige och Danmarks kronor, att amiralitetsrätten på Östersjön tillkomme dem själva och inga andra. Det fanns i Stumsdorfsfördraget en bestämmelse, som förpliktade polackerna att ej med krigsfartyg bistå Sveriges fiender. Från svensk sida ville man helst tolka den som ett förbud för polackerna och deras vasaller att överhuvud hålla örlogsskepp på Östersjön. Det var emellertid icke Sverige, utan Danmark, som nu, 1637, mitt under freden trädde i bräschen mot Vladislavs maritima rustningar och tillfogade den unga polska sjömakten ett slag, från vilket den fick svårt att repa sig. I sin konflikt med Danzig skulle Vladislav liksom svenskarna göra den erfarenheten, att västmakterna stodo staden bi. Axel Oxenstierna, efter Gustav Adolfs död Sveriges ledande man, följde dessa händelser med all uppmärksamhet. Som det mest angelägna ansåg han numera att odla Danzigs vänskap och stödja dess intressen; sedan Preussen förlorats, borde detta bli ett rättesnöre för Sveriges politik. »Danzig är störst i Östersjön,

därnäst Riga.» Under förhandlingarna i riksrådet har den gamle statsmannen ofta återkommit till dessa ämnen. Tanken på en återerövring kommer aldrig till uttryck, men man kan måhända gissa, att en sådan tanke levde kvar på djupet.

Innan ännu det svensk-polska stilleståndet traktatsenligt gått till ända, bröt Karl X Gustav freden genom det anfallskrig, som inleddes sommaren 1655. Den trots fortsatta förhandlingar olösta dynastiska tvisten, som tillika betydde en ouppgjord territoriell konflikt, tjänade som förevändning. I verkligheten kom krigsbeslutet till stånd under det starkaste intryck av ryssarnas framgångar i fält mot Polen—Litauen i flanken av det aldrig definitivt avträdde svenska Livland. Karl Gustav fruktade en erövring av Kurland, varigenom hertig Jakobs rätt ansenliga sjömakts skulle bli tsarens byte. och han kände av samma grunder tidigt en ganska stark oro för Preussens öde, såsom flera utsagor och åtgärder av konungen vid slutet av 1654 visa. »Vårt största intresse», skriver Karl Gustav, »är att avvärja moskoviten från Östersjön.» Under överläggningarna i rådet hade också från den fredligare falangen fallit ord om nyttan för Sverige att komma i besittning av Danzig. Från den andra sidan betecknade man Preussen som Östersjöns ögonsten, »ocellus maris Baltici». Här borde Sverige i tid skaffa sig en assekuration, därmed skapande en förmur för Livland, så att både Polen och Brandenburg skulle kunna hållas i tygeln. Huruvida polska Preussen från början utgjorde ett svenskt krigsmål har visserligen av somliga ansetts tvivelaktigt, men enligt min mening måste det antagas, att så förhållit sig. Enligt ett ofta citerat ord av en samtida statsman blev Preussen den Helena, om vars gunst man kämpade i det nya trojanska kriget. Och under alla växlande kombinationer i formen av skrupelfria storpolitiska delningsförslag, för vilka Polen nu snart blev föremål, innan det samlade sina nationella krafter, kom den preussiska kusten alltid att utgöra den huvudsakliga kärnan i den tilltänkta svenska erövringen, mer eller mindre avrundad med angränsande områden i en skyddande gördel. Sin största triumf vann Karl Gustav, när han under förhandlingarna med Fredrik Vilhelm av Brandenburg bragte denne att erkänna den svenska suveräniteten över hertigdömet Preussen. Den nya vasallställning, som nu tillämnades åt hohenzollraren av wittelsbacharen på vasarnas tron, skulle av allt att döma bli ett vida kännbarare band. Om något condominium maris, ett delat herravälde, var aldrig fråga. Königsbergsföredraget bestämde, att kurfursten ej utan svenska kronans samtycke finge hålla krigskepp på Östersjön.

De oant stora framgångarna i början av kriget gävo åt detta ett helt annat skaplynne än den kamp om kustlinjen, som Gustav Adolfs fälttåg betecknat. Det fanns ögonblick, då det snabba betvingandet av Pommern

eller Västpreussen trängdes tillbaka för andra uppgifter. Visserligen vandrade den ena efter den andra av de preussiska huvudorterna över i svenskarnas land. I Elbing var snart en svensk styrelse ånyo upprättad med den gamle rikskanslerns son, Erik Oxenstierna, som generalguvernör. Ätminstone här finns sedan tidigare en viss svenskvänlig strömning inom borgerskapet. Men om Putzig kämpades en hård kamp, och Danzig förblev obetvingligt inom sina fästningsverk, trots belägring, blockad och försök att avleda Motlaus vatten. Blockaden måste upplävas sommaren 1656 efter ankomsten till Danzigs redd av den stora holländska flottan under Opdam. Innehavaren av den ekonomiska östersjöhegemonien — 65 procent av de fartyg, som vid denna tid löpte genom Öresund, förde ännu holländsk flagg — ställde demonstrativt sin makt mot svenskarnas militärpolitik. Helst hade man i Haag sett, att Danzig omdanats till en fristat, självständig i förhållande till såväl Polen som Sverige. Men under de diplomatiska förhandlingar, som ledde till en uppgörelse, visade det sig omöjligt att genomföra denna märkliga plan, som ingen av de övriga parterna ville godkänna. Överhuvud reste Danzig ett ihärdigt motstånd mot alla försök att slita eller försvaga dess förhållande till polska kronan. Vid årets slut intågade Johan Kasimir i staden, festligt mottagen av hela befolkningen. En ny blockad 1657 hade endast tillfällig verkan. Den lilla svenska makten i Preussen sjönk alltmera tillsammans; dock bestod förvaltningen i Elbing fram till freden 1660, då det överblivna området återlämnades till Polen och de nödställda garnisonerna avtågade.

Såsom händelserna hastigt utvecklade sig, förmåddes Karl Gustav att för andra behov prisge sitt nya preussiska system. Det är troligt, att Erik Oxenstierna, om han levat längre, sökt giva sakerna en annan vändning. Efter denne sin främste rådgivares bortgång har konungen för att kvarhålla Fredrik Vilhelm funnit tillrådligt att avträda till huset Hohenzollern den länge eftertraktade fulla suveräniteten över Fornpreussen. Alltjämt skulle dock rätten att hålla krigsflotta vara kurfursten betagen. Känt är, hur han med Habsburgs hjälp räddade sin vinst och slutgiltigt befriade sig från länseden till Polen. För så vitt det mellan honom och Karl Gustav ingångna Labiau-fördraget gällde, skulle främst Pommerellen avträdas till Sverige. Mot detta hade polackerna rest ett enigt motstånd, så snart förslaget skymtat. De ville hellre fresta allt än förlora Weichsellandet vid havet. »C'est le point qui unit tous les Polonais», rapporterade den franske medlaren till Paris. När nu hindren hopades på den svenska politikens alla fronter och nya hotande allianser skapades i Karl Gustavs rygg, gled också den preussiska vinsten ur hans hand. För en svensk är det emellertid egendomligt att tänka sig, att rekylen från dessa krigsföretag borta vid Weichsel

inledde den kraftyttring på nordisk mark, som skaffade Sverige dess naturliga gränser ned till Öresund.

Freden i Oliva, som slöt tronstriden inom vasahuset och bekräftade Livlands övergång till Sverige, drog ett streck över alla andra anspråk på polskt område. Den ersättning i penningar, som man från svenskt håll i förstone tänkt sig för de preussiska fästningarnas återlämnande, förföll efter underrettelsen om Karl Gustavs plötsliga död. Stora förändringar hade på kort tid ägt rum, och en ny politisk konjunktur bestämde förhållandet mellan Polen och Sverige. Å ömse sidor voro krafter nu genast verksamma för att närma de två staterna till varandra och härigenom vinna en motvikt mot Österrike och ett skydd mot Ryssland. Den svenska statskonsten har i det följande, såväl under den högadliga förmynderregeringen som under Karl XI:s personliga system, med påtaglig konsekvens sökt upprätthålla vänskapen med Polen. Man insåg i Stockholm vikten av att i sitt eget intresse undvika allt, som kunde försvaga denna stats hotande ställning. Ehuru mindre beaktat av den historiska forskningen, framstår detta drag som en av den svenska politiska traditionens varaktiga tendenser under det senare 1600-talet.

Det var också nära, att en öppen samverkan hade kommit till stånd under det stora och farliga krig, vari alliansen med Ludvig XIV:s Frankrike invecklade Sverige vid mitten av 1670-talet. I själva verket avslöts 1677 under fransk medling mellan Johan Sobieski och Karl XI ett hemligt avtal, närmast riktat mot Brandenburg, som då allt hårdare pressade de svenska positionerna i Pommern. Meningen var, att en livländsk-svensk armé för att lätta detta tryck skulle tåga mot Ostpreussen, där polska hjälpestyrkor, 6000 man, skulle stöta till. Med förenade krafter skulle man sätta sig i besittning av det forna hertigdömet. Man hade enats om att detta vid fredsslutet skulle överlämnas åt Sobieski som en ärftlig besittning inom hans hus. Denna diversion mot Preussen kom även till stånd, ehuru alltför sent, och nådde i januari 1679 fram till trakten av Wehlau. Sitt löfte om understöd såg sig den polske kungen aldrig i stånd att infria; meningarna i landet voro också starkt delade om klokheten av det steg han tagit. Lämnad åt sig själv och ställd mot övermäktiga brandenburgska styrkor under Fredrik Vilhelms egen ledning, tvangs den lilla svenska armén att under fäktande draga sig tillbaka över gränsen. Den litauiske storfältherren såg i genomtåget ingenting annat än ett fientligt överfall. Johan Sobieskis planer på Ostpreussen hade alltså strandat. Men trots den polska splittringen belyser episoden den starka förskjutning, som numera inträtt i förhållandet till Sverige. Den kan i det hela anses känneteckna ställningen mellan Olivafreden och utbrottet av det stora nordiska kriget.

Med utbrottet av det stora nordiska kriget år 1700 inträdde ett läge, som i Polens och Sveriges inbördes förhållande betecknade någonting nytt, liksom det överhuvud taget har få paralleller i historien. Sverige var nu till en början den angripna parten. Dess politik gent emot den polska staten var och förblev fri från planer på en territoriell utvidgning. Härvidlag tänkte Karl XII lika med de svenska statsmän och militärer, om vilka man eljest vet, att de efter slaget vid Düna i motsats till honom hade velat använda sina segrande vapen till en fortsatt uppgörelse med Ryssland. I viss mån återgår denna motsättning i den svenska historieforskningen, för vilken Karls polska politik varit ett av de stora tvisteämnena. När konungen nu vände sina huvudkrafter mot söder, i hopp om att slita bandet mellan August II och Polens folk, har han enligt många historikers mening på ett ödesdigert sätt blottställt Sveriges baltiska positioner. En annan riktning inom forskningen framhäver återigen logiken i Karls åtgöranden och de alltfört stora möjligheterna att på den inslagna vägen uppnå ett avgörande även mot Ryssland. Jag har endast velat antyda dessa meningsbrytningar; i verkligheten känner jag mig ej i stånd att härom uttala ett grundat omdöme. Mer och mer ha dock åsikterna närmat sig däri, att Karl XII ej med samma framgång behärskat diplomatiens instrument som härföringens konst.

Det dröjde denna gång rätt länge, innan det polska Weichsellandet rycktes in i händelsernas ström. Ett förspel utgör den omfattande förläggning av sachsiska trupper, som här kom till stånd hösten 1702, och vars följd bl. a. blev en skarp konflikt med staden Danzig. Att göra ett slut på denna oroliga inkvartering syntes till viss grad vara ett gemensamt intresse för konung Karl och de krafter inom Polen, som under kampen mot August kommo honom till mötes. Det var först på sommaren 1703, under pågående belägring av Thorn, som den svenska militärförvaltningen på allvar lyckades sätta sig fast i dessa kusttrakter, mindre dock ännu genom regelrätt ockupation än på grund av respekten för Karls order. Efter hårt motstånd tvangs Danzig på förhandlingens väg att bevilja fritt genomtåg av trupper, som detacerats till Thorn, och fri passage av fartyg på Weichsel. Putzig förvandlades till en svensk landstigningsplats och marinbas. Det var nu Elbing, som längst vägrade att samtycka till den fordrade kontributionen; den blev i stället så mycket kännbarare, när staden på hösten måste uppge sitt motstånd och taga svensk besättning. Så följer den stora vinterförläggningen i Västpreussen, Pommerellen och Ermeland 1703—1704, med högkvarteret i Heilsberg men Elbing som viktigaste militära centrum.

»Allt annat kunna vi tåla, men kommer ni Danzig för när, nödgas vi tala högt», varnade engelske ministern i Stockholm. Staden hade genom ett särskilt avtal friköpt sig från inkvarteringsbördan. Det kom emellertid snart

till en ny konflikt, den sista mellan Sverige och Danzig och den enda, i vilken Danzig helt gav vika. Händelserna utvecklade sig nu så hastigt, att varken sjömakterna, som för övrigt bundos av det samtidigt pågående spanska tronföljdskriget, eller andra intresserade, till vilka staden vände sig, kommo sig för att på allvar ingripa. Striden stod visserligen om annat än på Gustav Adolfs och Karl Gustavs tid, men de svenska kraven voro utomordentligt hårda. Efter fåfänga protester gick Danzig med på allt, som rörde en ekonomisk uppgörelse, däribland det gamla anspråket från Karl Knutssons tid, som nu grävdes upp efter lång glömska, men vägrade bestämt att underskriva villkor, som innebure ett upplösande av sambandet med Polen; man ville under inga förhållanden skiljas *a corpore rei publicæ*, utan invänta dess beslut. Men Karl var nu mer än någonsin angelägen om att upprätthålla respekten för det beslut han genomdrivit om sachsarens avsättning, och ehuru hans förtrogna rådgivare avrådde, var han obeveklig i sin fordran på stadsstyrelsen, att den skulle uppsäga August tro och lydnad. Efter ett dramatiskt ultimatum med förelagda böter för varje timme efter en viss tidpunkt, gav Danzig vika i maj 1704. Den hotfulla schismen tog ett hastigt slut och artade sig till det yttre till en stor framgång för konungen. På djupet hade dock utgången hos övriga makter framkallat en misstro, som skulle motverka de svenska intressena.

Det var framför allt till Preussen det beträngda Danzig riktat sina förhoppningar: till detta nyss proklamerade preussiska konungarrike, som hädanefter träder i Brandenburgs ställe. Förbindelsen åtknöts snart fastare; staden ställde sig i realiteten under preussiskt skydd, så länge kriget skulle vara. Utvecklingen av Karl XII:s planer och åtgöranden i de sammanhang, som här intressera oss, har också det närmaste samband med hohenzollnarrens politiska strävanden. Det är historien om en flerårig, fruktlös förhandling, som stundom syntes leda till en nära allians mellan Sverige och Preussen, men vars slutresultat blev Preussens övergång till Sveriges fiender. Fredrik I var frikostig med löften och anbud, därest Karl ville unna honom förvärvet av polska Preussen. Principiellt har Karl alltid avvisat detta från den så länge vidhållna förutsättningen, att han ej förde krig med Polen som rike. Dock ha situationer funnits, då han synbarligen varit beredd att gå längre i medgivanden. Så ville han 1705 för egen del samtycka till att Preussen, om det ingrepe i kriget på hans sida, vid fredsslutet skulle erhålla Elbing, Ermeland och en strategisk förbindelselinje mellan Ostpreussen och det egentliga Brandenburg — en plan, som även varit å bane på Karl Gustavs och den store kurfurstens tid. Men det kännetecknar Karl XII, att han gjorde anbudet beroende av den polska nationens godkännande. Sedan ett fredsslut med Polen samma år kommit till stånd, visade han sig blott ännu mera

svärmedgörlig och avtog tvärt alla Berlinhovets förslag om Västpreussen som kompensation för alliansen. När han sträckte sig längst, lät han i allmänna ordalag antyda möjligheten av Elbings överlämnande till Preussen efter krigets slut, vilket ej helt saknade anknytning till äldre brandenburgska rättsanspråk. Men även denna eftergift tvekade han synbarligen att göra, när han stod inför ett beslut. Det svensk-preussiska fördrag, som slöts 1707, blev också något helt annat än Fredrik avsett, ett formellt, intetsägande försvarsförbund, som på intet sätt berörde Polens territoriella intressen. Två år därefter, vid tiden för Poltava-slaget, var för den hohenzollernska monarkien ögonblicket inne att taga det steg, som innebar slutet på de vänskapliga förbindelserna med Sverige, i det att Preussen nu närmade sig den återuppståndna stora koalitionen mot Karl XII.

Vårt ämne har därmed nått sitt naturliga slut. I själva verket är föga att tillägga efter den tidpunkt, då den svenska Östersjömakten bröt samman under trycket av den ryska armén och den stora sammansvärjningen mot den ensamma staten. Freden i Nystad år 1721 skilde slutgiltigt från Sverige alla dess tidigare territoriella erövringar söder om Finska viken, varom den mångåriga fejden med Polen till stor del rört sig, liksom vissa områden i östra Finland. Det gällde nu att försvara det återstående Finland, den urgamla delen av det svenska riket. Och man måste medgiva att denna uppgift, särskilt om man tar hänsyn till felen som begåtts och till de olyckliga händelser som ägt rum, var svår nog. På grund av dessa omständigheter var det naturligt, att det polska kustlandet vid Weichsel mer och mer försvann ur svenskarnas politiska synkrets. Endast vid ytterligare ett tillfälle längre fram i tiden har denna front varit föremål för allvarliga överväganden i Stockholm. Under det polska tronföljdskriget dök nämligen år 1734 den frågan upp, om man skulle sända det kringrända Danzig en svensk hjälpflotta. Det fattades icke god vilja att bispringa denna stad i dess förtvivlade läge, men företaget var så vittutseende, att de svenska statsmännen med rätta ryggade tillbaka, när de gingo att taga ställning till Frankrikes uppmaningar. Danzig föll, medan ännu förhandlingarna fortsatte. Dessa brytningar ha sitt främsta intresse därigenom, att de gävo upphov till det patriotiska revanschparti, »hattarna», som spelar en så stor, både lysande och olycklig roll i Sveriges historia under 1700-talet.

Den överblick jag sökt lämna är, som mina åhörare säkert ha funnit, ingalunda fullständig. Den har avsett att med stöd av den svenska historieskrivningens resultat framhäva vissa mera betydelsefulla drag i förloppet, och jag är livligt medveten om, att bilden i åtskilliga hänseenden kan kompletteras och berikas från polskt håll. Men i sina huvudlinjer torde denna bild vara oemotsäglig. Under kampen om Weichselmynningen har den svenska

statskonsten sökt fullfölja växlande politiska mål. Strävandet till ett slutet östersjövälde framträder tydligt, men har ingalunda alltid gjort sig gällande; biläggandet av den dynastiska konflikten med Polen betyder härvid fastmera en ny linje. Karl XII:s polska krig medför ingen ändring i dessa grundsatser, som från svensk sida innebära en revision, men andra politiska krafter, främst Brandenburg-Preussen, ha nu trätt i stället och verka i annan riktning. För Sveriges del bragte denna utveckling, när den överskådas i sin helhet, till en början tillfälliga vinster. Framför allt stå dock dess indirekta verkningar, såväl positiva som negativa, klart att avläsa i de kapitel av den svenska historien, som öppna så viktiga och lärrika utsikter mot Polens historia.

DROTTNING KATARINA JAGELLONICA OCH WASARENÄSSANSEN

Sverige vände i forna tider sitt ansikte långt mer mot öster. Dess geografiska läge borde även senare tvingat det därtill, men de politiska förhållandena grepo brutalt förändrande in. Östersjöprovinserna, sedan Finland, som i 600 år varit svenskt, brötos lös från det tidigare moderlandet, och även fotfästet i Pommern förlorades. På östliga vägar hade det haft urgamla kulturella förbindelser med sydligare och rikare länder. Vi veta, att den italienska renässansens konstformer i olika riktningar sökte sig mot Norden, genom Tyskland och Nederländerna, i viss mån Frankrike. Särskilt kunna vi dock från nordisk synpunkt urskilja en *östlig* stilströmning, som med Toskana, Lombardiet och Venedig som ursprung drager genom Tyrolen, Österrike, Ungern, Böhmen-Mähren, Schlesien och Polen till de tyska östersjötrakterna, men där icke hejdas, utan med förbigående av Danmark till sist uppenbarar sig i Wasatidens Sverige. På den vägen ha både stilmotiv och konstnärer kommit till oss. Ej minst Schlesien och Polen ha spelat en roll för den konstkultur som utvecklade sig under Johan III:s regering (1568—1592) och som av mig kunnat betecknas som »Johan III:s renässans». Dessa inflytelser symboliseras lätt av ett par stadsnamn: *Brieg* och *Krakau*. Konstnärligt och konsthistoriskt betyda de två viktiga etapper på Italiens väg mot Norden. Det var från det förra av nämnda konstcentra den från det forna hertigdömet Milano stammande arkitektfamiljen Pahr vandrade först till Mecklenburg, där den trädde i hertigarna Ulriks och Johan Albrekts tjänst och bl. a. i slottet i Güstrow efterlämnat ett av tidens märkligaste monument för att 1572 på konung Johans kallelse bege sig till Sverige och där i betydelsefulla slottsbyggnader fortsätta sin verksamhet, Dominicus i Kalmar och Borgholm, Franciscus i Uppsala och kort därefter Kristoffer i Nyköping i hertig Karls hertigdöme. Mindre betydande blev den snart åter försvunna Johan Baptista. Genom dessa byggkonstnärer av italiensk härkomst trädde den

svenska renässansen i direkt förbindelse med då i arkitekturen och dekora-tionskonsten aktuella stilströmningar, framför allt den som genom östeuro-peiska länder nådde hit upp. Man kan kalla den östeuropeisk renässans. De-ras egenskap av stilbärande — en viss receptivitet för andra stilelement är därmed ej utesluten — förstärkes, därigenom att i deras följe skaror av ut-ländska mästare såsom murare, stenhuggare, stuckatörer (gipssnidade), trä-snidade, målare etc. av italienskt, slaviskt, östtyskt, nordtyskt, ibland även nederländskt ursprung, strömmade in i landet och under deras ledning ver-kade på olika byggnadsplatser. Men, om även den nya renässansstilen norr om Alperna i stor utsträckning spriddes genom vandrande konstnärer och konsthantverkare, så skedde detta i otaliga fall knappast på en slump. Vi spåra ledande viljor bakom, nämligen uppdragsgivare. De i regel furstliga byggherrarnes smak, erfarenheter och önsknningar göra sig helt naturligt gäl-lande och detta ju mer bildning och konstintresse de äga. Det är omöjligt att helt isolera konstutvecklingen från beställarne eller från miljön, den härs-kande livsstilen och tidsidéerna.

Det är ur denna synpunkt Krakau i detta sammanhang får sin betydelse. Därifrån hämtade Johan III sin första gemål, Katarina Jagellonica, dotter av konung Sigismund I av Polen och hans drottning Bona Sforza av Milano. De senare hade i sin huvudstad lyckats trolle fram en rent italiensk konst under nordisk himmel och uppburen av mästare som Francesco Lori, Barto-lomeo Berecci, Giovanni Cini, Giov. Maria Padovano och många andra av toskanskt eller lombardiskt ursprung. Om deras konst ge oss ännu i dag framför allt det kungliga slottet med dess berömda borggårdsarkade, de tidigaste i sin art på denna sida Alperna, och det Jagellonska kapellet vid dömen med dess slösande inre dekoration i norditaliensk stil betydande vitt-nesbörd. De representera en hovrenässans, kan man säga, men som ej blir utan inverkan på den borgerliga arkitekturen eller på magnaternas slott, av vilka här kunde nämnas Baranów med dess joniska kolonnader kring borggården.

Samtidigt träder även en mera polsk-nationell stil i dagen i fasadernas avslutning uppåt. Vid den traditionella V-formiga takkonstruktionen med uppdragna, tinnkrönte fasadmurar ombildas deras översta parti med tinn-krönet i renässansens former. På så sätt förändrade den ovannämnde Pado-vano Tyg- eller Klädeshallen i Krakau. Därmed gavs en vida räckande före-bild, som, visserligen stundom på ett rätt fantastiskt sätt, återklingade i hela den östeuropeiska renässansen, men likväl för Nordtyskland och Sve-rige, där taket konstruerades på ett annat sätt, fick ringa eller ingen be-tydelse.

Blott tio år sedan det nya slottet i Krakau fullbordats, lät hertig Georg II

PRINSESSAN KATARINA JAGELLONICA.

Målning från 1550-talet av konstnär ur Lukas Cranachs skola.
I nedre högra hörnet signaturen, den bevingade ormen.

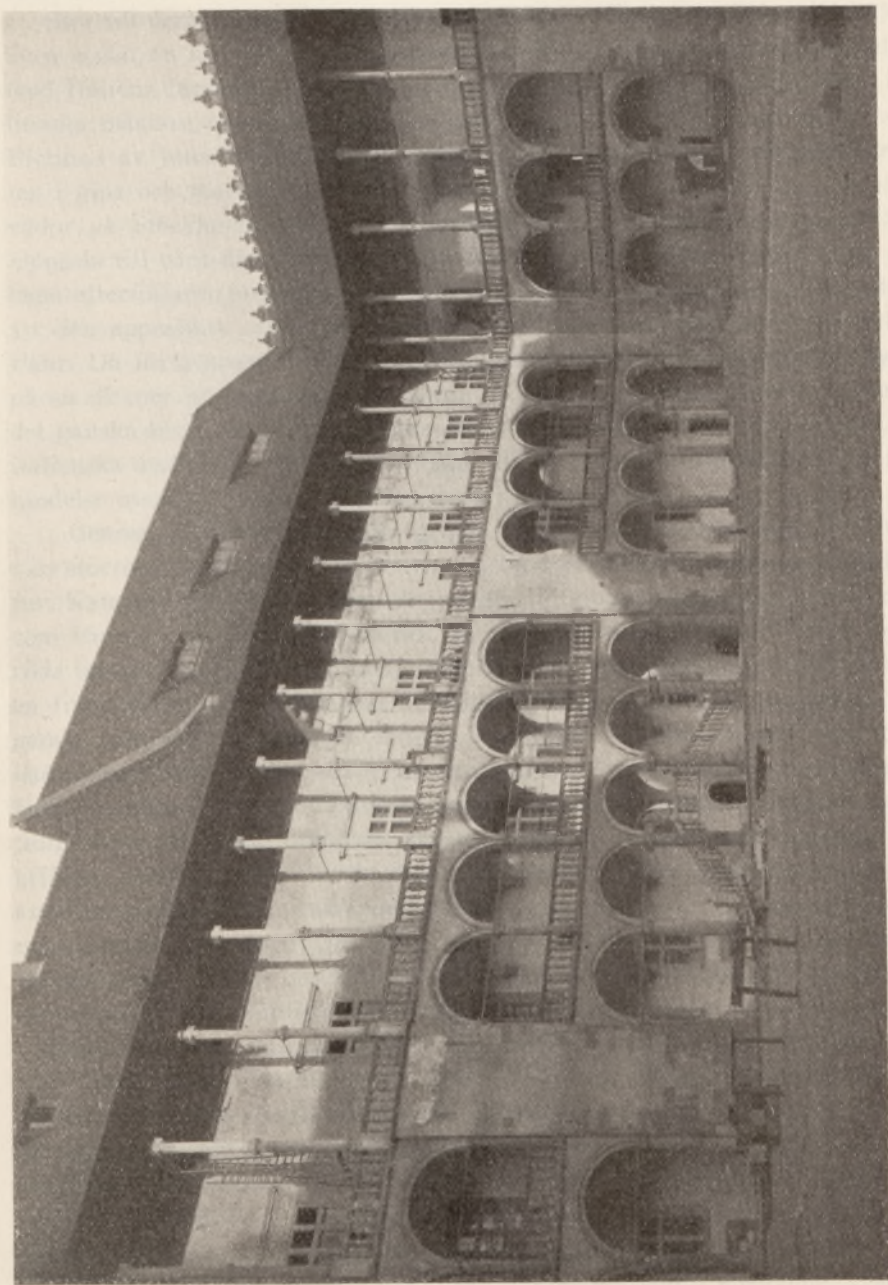
av Brieg i grund ombygga sitt fäderneslott. Byggmästaren var Jakob Pahr »der alde Walh». Hans namn var ursprungligen De Pari, och härkomsten från trakten av Lugano (Valdozza). Att inspirationen i mycket kom från den Jagelloniska borgen, är lätt att se. Arkaderna fingo emellertid sin särskilda prägel genom från kortstammiga joniska kolonner uppstigande refflade pilastrar, mellan vilka breda segmentbågar inspändes. Zwicklarna upptagas av medaljonger med reliefhuvuden. Denna vertikala betoning konstateras även på andra håll, t. ex. i Österrike, men, sådant systemet utformades i Brieg, kan det nästan betecknas som en arkitektfamiljen Pahr's signatur. Den möter oss därför på olika slott i dessa och andra trakter, där den eller dess skola varit verksam. På de svenska slott, där kolonnarkader funnits (t. ex. Stockholms slott), har dock stilen ej konstaterats. Däremot möter oss i samtliga ovannämnda länder ett annat stildrag av italienskt ursprung, som även blev utmärkande för Pahr'arnes arkitektur, nämligen muryornas behandling i rustik, antingen i huggsten, tegel och murputs eller i en målad kvaderimitation, vanligen i agraffito. I Sverige återfinnes den i samtliga former. Det av Franciskus Pahr återuppförda Uppsala slott visade t. ex. nästan en återupprepning av vad denne mästare i det avseendet utfört i Güstrow, och liksom där motsvarades rustiken i det yttre av den rikaste stuckdekorering i det inre.

Men vi återvända till den italienska hovrenässansen i Krakau och Katarina Jagellonica och därmed till vad de kunna betytt för Johan III:s konststrävanden. Hans gemål, som föddes 1526, växte upp i en omgivning, där ej blott smak och konststil, utan även hovseder, tänkesätt, språk hade hämtats från Italien. Sedan sin barndom var hon förtrogen med föräldrarnas konstnärliga intressen. Strängare katolskt uppfostrad hade hon knappast blivit. Hennes bildning var humanistiskt-estetisk inriktad och hade i högsta grad fått sin prägel av de ideal och uppfostringsprinciper som vid denna tid voro gällande i Italiens furstliga och förnåma kretsar. Just under det sextonde århundradets första hälft stod renässansens kvinnobildning på sin höjdpunkt, var, som det sagts, »en blandning av lärdom och levnadskonst, av skönhetsdyrkan och praktisk verksamhet utåt, av frihet och konvenans» (v. Törne). Först vid århundradets mitt höjdes ånyo de religiösa idealen och fingo själarna i sin makt. Men då var Katarinas uppfostran avslutad. Hennes föräldrar konung Sigismund och drottning Bona hade mötts i sin strävan att i landet skapa en konstnärlig kultur och dela båda äran av glansperioden i Krakaus renässans. Den intelligenta, konstbefrämjande, men maktlystna drott-

ningen kom snart i delo med den självsvåldiga adeln, som upprördes av hennes försök att vilja stärka den svaga konungamakten. Man måste dock medge, att hon såg ganska klart, huru det en gång måste sluta i ett land, där alla ville regera. Hon tog sitt parti och lämnade riket (1556) för att slå sig ned i Neapel och på sina besittningar i Syditalien, som hon ärvt efter sin mor Isabella, Ferdinand II:s syster och änka efter den 1494 mördade hertig Gian Galeazzo av Milano. Det var alltså en omgivning, som Bona väl kände sedan sin uppväxttid. Hon synes t. o. m. hyst förhoppningar att genom Filip II vinna en ställning som viceregent, men redan efter ett år rycktes hon bort, enligt ett rykte förgiftad av en hovman. Hennes landområden och rikedomar kommo likväl länge att som det neapolitanska arvet både i Polen och Sverige sätta sinnen i rörelse och ge upphov till kostsamma processer och beskickningar, sorger och bekymmer.

Hos sonen konung Sigismund August i Krakau stannade prinsessorna Anna och Katarina länge kvar som ogifta, medan deras två systrar tidigare hade gift sig. Katarinas tur till giftermål kom dock 1562. Den friare som anmälde sig, var hertig Johan av Finland, och bröllopet firades redan på hösten samma år, varefter hertigparet på besvärliga vägar över land och hav begav sig till Åbo, där det hertigliga residenset då nyligen var iordningställt. Men den följande tiden blev ingen dans på rosor, tack vare Johans konflikt med sin bror konung Erik XIV, som anklagade honom för landsförräderi, i det han misstänkte, att denne med Polens hjälp ville göra Finland självständigt, och en säker anklagelsepunkt hade han i hertigens lån till polske konungen av en större penningssumma för dennes krig mot Ryssland. Alltför kända äro de händelser, som därpå följde: Åbo slotts belägring och kapitulation samt Johans och Katarinas fängslande och inspärrande på Gripsholms slott. Fyra år varade fångenskapen. Befrielsen var en följd av Eriks tilltagande sinnessjukdom. Ett år därefter skedde hans avsättning, och hertig Johan blev Sveriges konung 1568.

Det var först under sin regeringstid som Johan III kunde börja ägna sig åt sina vittomfattande byggnadsplaner. Bygga var hans största lust, har han själv betygat. Ingen svensk monark har häri överträffat honom. Den ende i Norden, med vilken han kan jämföras, är Kristian IV av Danmark, som lyckades fullborda en hel rad slotts-, fästnings- och stadsanläggningar. Liksom denne förstod han sig på arkitektur. Hans till flera hundra bevarade byggnadsbrev visa även, att han satt sig in i den italienska renässanstilens principer. Personligen övervakade han sina byggnadsföretag och sände sina befallningsmän och byggmästare föreskrifter in i de minsta detaljer, t. o. m. egenhändiga förslag och skisser »såsom vi på ett papper utkastat hava». Hans estetiskt uppfostrade gemål bör för honom häri varit till hjälp och stöd och

Borggården med sina arkader på slottet i Krakau.

kunnat hänvisa till förebilderna i Krakau — det framgår av byggnadsbrevet — eller till deras jämbördiga mönster i Söderm. Enligt traditionen har hon även spelat en roll för valet av konstnärer. Genom hennes släktförbindelser med Italiens furstehus och relationer till hertigdömet Milano föredrogs italienska mästare framför andra. Så berättas det t. ex. i en dissertation »De Pictura» av Jonas Malmberg, Uppsala 1717. Dessa mästaress utmärkta arbeten i gips och marmor, heter det vidare, förstördes emellertid genom eldsvådor på Stockholms slott och Uppsala slott. Ur ödeläggelsen ha likväl i Uppsala till våra dagar räddats ansevärliga fragment av Franciscus Pahrs och hans efterföljares stuckdekorationer. Det intressanta i uppgiften blir alltså, att den uppenbart syftar på den från Norditalien bördiga arkitektfamiljen Pahr. Då författaren ej hänvisar till någon bestämd källa, torde han byggt på en då mer än hundraårig tradition. Under dylika förhållanden framstår det ganska klart, att det var genom drottning Katarina Jagellonica som det italienska omedelbart trädde in i Johan III:s renässans, som utan denna förbindelse utan tvivel hade tett sig på ett helt annat sätt.

Genom sin polsk-italienska gemål fördes emellertid konung Johan in i en större europeisk sfär. Intressena gällde ej endast Italiens konst och kultur. Katarina ägnade sig snart allt ivrigare åt sin katolska religion och kom, som känt är, att religiöst påverka sin make. Dennes bekanta liturgi (»den röda boken»), som erinrar om katolikernas gudstjänstordning, framgick som en frukt därav, och Johan var verkligen tidtals benägen att återställa den gamla tron eller åtminstone införa en modifierad form därav. Initiativet hade utgått från Polen, där jesuiterna nu voro i full verksamhet, närmast från prinsessan Anna och påvliga legater och andra hennes förtrogna. Samtidigt finna vi Johan och hans gemål göra de ivrigaste ansträngningar att utfå den senares andel i arvet efter Bona Sforza. Både i religionsfrågan och arvsfrågan brevväxlar man med påven Gregorius XIII. I mycket betydde utgången av den senare på Filip II, som av Bona hade lånat betydande summor och även var det forna konungariket Neapels härskare. Agenter och sändebud, t. o. m. fältherren Pontus De la Gardie, kunde ingenting uträtta i fråga om arvet. Alla kostnader och besvär voro förgäves. Av lånet till Sigismund August återbetalades aldrig ett öre. Å andra sidan lyckades den av påven hitsände jesuiten Antonio Possevino ej förmå konungen till ett bestämt beslut att återställa katolicismen i Sverige. Det stannade vid diskussioner. Den senare hade uppställt vissa villkor och intog för övrigt den ståndpunkten, att han önskade, att de stridande kyrkorna under påvens överhöghet skulle kunna förenas, en ekumenisk tanke alltså, som ej heller var främmande för den mellan katoliker och protestanter medlande samtida kejsar Maximilian II. Även till Polen gingo konungens tankar. Vem stod

efter hans svågerns, Sigismund Augusts död den polska tronen närmare än han, då prins Sigismund ännu var ett barn? Två gånger lät han uppställa sig som tronkandidat, men föll vid valen alltid igenom.

I dessa frågor verkar Katarina trofast vid sin makes sida och står i flitig brevväxling med påven, med kardinaler och legater, med kungliga och furstliga personer, främst naturligtvis sina syskon, med diplomater, agenter o. a. Under sin hälsas dagar synes hon utvecklade en verklig aktivitet på dessa områden, varom ej minst de polska arkiven kunna vittna. Man har talat om hennes tillbakadragenhet, men den gäller endast hennes personliga framträdande. Alla konungaparets förhoppningar fördunstade alltså i det blå. Missräkningar och grämelser blev enda skörden av deras ansträngningar. Detta måste undergrävt drottningens hälsa, och vid femtiosju års ålder gick hon bort den 16 sept. 1583. Hon fick aldrig uppleva den dag, då Sigismund valdes till Polens konung, en ur svensk synpunkt skickelsediger händelse, som väl beredde konung Johan en ögonblicklig, men snart därpå bittert ångrad triumf.

Över sin avlidna gemål lät konungen i Uppsala domkyrka resa ett praktfullt gravmonument, ett av den svenska renässansens allra främsta. Ingen svensk drottning har ärats på ett sådant sätt, men ingen är heller så bortglömd, så okänd som hon. I sina eftermälen prisas hon för sin fromhet och välgörenhet. Man har erinrat sig hennes ädla karaktär, hennes mänskliga godhet. Detta förändras och förbleknar dock mycket snabbt. Johan valde en ny gemål i den lutherskt sinnade Gunilla Bielke, och hans katolska sympatier svalnade alldeles. Efter hans död blåste renlärighetens vindar åter över landet, då hertig Karl grep rikets roder och lyckades besegra och fördriva sin brorson, den i Uppsala krönta svensk-polske konungen. Den lutherska ortodoxien satt med tiden allt säkrare i sadeln och blev allt angelägnare att utplåna alla papistiska minnen, ej minst Katarina Jagellonicas. Däri fick den stöd i tidens politiska motsättning mellan Sverige och Polen, som främst hade sin grund i de polska Wasarnes ständiga krav på den svenska tronen. Som ett egendomligt exempel på denna personliga avoghet kan nämnas, att det enligt den danske läkaren Stalhoffs beskrivning av sin resa i vårt land (1660) var förbjudet för dem, som besökte drottningens gravkor i Uppsala domkyrka att läsa monumentets inskrifter. Det är under sådana förhållanden märkligt, att det trots allt kunnat existera en traditionens underström om hennes medverkan och betydelse vid Johan III:s konstnärliga strävanden.

Dessa fortsattes lika ivrigt, även sedan hans första gemål lämnat honom. I det fallet tycktes ingenting ha ändrats sedan de dagar, då han kanske ej utan tankar på en strålade framtid ville med inkallade mästars hjälp om-

bygga, fullborda och försköna sina slott eller befästa, förstärka dem och andra fästningar.

Nu har det mesta av Pahr'arnes och andra deras samtidas verk försvunnit. Ofta nog stå oss endast ruiner och fragment, gamla bilder och beskrivningar till buds. I vår tid företagna utgrävningar och undersökningar ha bringat åtskilligt i dagen och kompletterat de värdefulla rester som bevarats.

Kalmar slott med dess härliga portaler, dess slottsbrunn, till vilken blott i Frankrike finnes motsvarigheter, dess konstnärligt högtstående runsinredningar ger oss ännu i dag en föreställning om en konungaboning, en miljö, i vilken Johan och Katarinas liv tidvis förflutit. Vadstena slott, »vårt egentliga renässanspalats» nådde sin slutliga fullbordan först efter deras tid, och den inredning konungen där lät påkosta, förstördes fullständigt av eld några år efter hans död. Slottet vid Kalmarsund blir då för oss desto dyrbarare. Det berättar om den italienske byggmästaren Dominicius Pahr, om hans skicklighet och arten av hans konst, hans påverkningar från olika håll, men främst om den rena, ädla renässanskaraktären i den slottets yttre och inre utsmyckning som under hans tid såg dagen. Tiden fäste, som vi veta, en otrolig vikt vid det dekorativa och ornamentala. Det efter Dominicus' förslag eller under hans ledning utförda vittnar emellertid om en smak, ett sinne för proportioner och en klassisk måttfullhet, som vi i regel sakna i den detaljrikare, ornamentgladare tyska och nederländska renässansen.

På det närbelägna Borgholm började konung Johan med utgångspunkt från medeltida byggnadsrester under Dominicus Pahr's ledning uppföra en omfångsrik borganläggning med längor kring en väldig fyrkantig gård och fasta rundtorn i de yttre hörnen, vartill även skulle sluta sig en vallbefästning. Den blev aldrig färdig till sin ursprungligen avsedda karaktär och ombyggdes vid 1600-talets mitt av Nikodemus Tessin d. ä. i dennes italienskt nordiska byggnadsstil. Johan III:s slott torde emellertid, utan tvivel mot byggmästarens önsknings, med sina delvis oregelbundna längor, sina torn och spetsar, bl. a. det runda medeltida Kruttornet på borggården, sina rundbågsfönster och i det inre katedralhöga salar gjort ett rätt fantastiskt intryck. Det ligger närmast att tänka sig, att konungen här ute på den öländska havsklippan avsett någon slags storgulden, »götisk» riddarborg. Man vet, att Johan och hans tid ej voro främmande för dylika föreställningar. Nu är Borgholm en av Europas mäktigaste ruiner med minnen från de båda århundraden, som såg den byggas.

Till de nyheter, som uppenbarade sig i Johan III:s slottsbyggnader, hörde även kolonn- eller pelararkader. Vi finna dem väl icke över allt, men för Stockholms slott önskade han taga de berömda arkaderna i Krakau till förebild. Programmet genomfördes likväl ej i sin helhet. Konsekvent var han

sällan i sina byggnadsplaners realisering. På den stora eller norra borggården kom för övrigt den s. k. rustikgaveln med sina pelare och bågar att bilda ett originellt inslag och avbrott mellan kolonnaderna å ömse sidor. Slottsbyggnästare var Willem Boy, men konungen använde sig av förslag och ritningar av andra mästare. Vi kunna även erinra om pellarhallarne på ett par andra slott, nämligen Uppsala och Svartsjö. Å det förra hade Franciscus Pahr enligt en bevarad planritning avsett kolonnarkader mot den å norr öppna gården. När dessa ersattes av pelare, kanske för att uppnå större soliditet, veta vi likväl ej. Svartsjö runda borggård troligen efter ritning av Dominicus Pahr eller italienaren Johan Baptista Brezzilesi, lades som en förborg framför slottet. Den måste även ha varit tänkt som lämplig för ringrännningar o. d. och bör ha verkat som en sydländsk fantasi i det nordiska landskapet. Av dessa slott återstå endast Uppsala, som i sin södra flygel upp- tar partier och i det inre stuckaturfragment från dessa tider. Om Italiens renässanskonst minner oss slutligen det ståtliga gravmonument som konungen lät Willem Boy uppföra i Uppsala domkyrka, där denne redan tidigare i gravvården över Gustav Wasa och hans gemåler visat prov på sin bildhuggarkonst.

Som en förbindelse-länk mellan Italien och Norden, mellan sydländsk renässansskönhet och spirande nordisk konstkultur, står Katarina Jagellonica för vårt minne. Det var genom henne som Johan III:s blickar riktades mot Italien och dess konst, genom henne och hennes förbindelser italienska mästare inkallades i vårt land. Därmed gavs uppslaget till en konstperiod, som trots den i allt så helt olika tid som följde därefter och särskilt i byggnadskonst lämna så mycket kraftigare spår, ändock hör till det minnesvärda och fantasiäggande i svensk historia.

NÅGRA PROBLEM INOM DEN SOCIALA LITTERATUREN I POLEN

Och när kungen gick till kriget
Hördes runt omkring fanfarer,
Gyllene trumpeter ljödo
För hans seger och hans mod.

Och när bonden gick till kampen
Endast vattnet sjöng i sjöar,
Endast ax på vida fälten
Susade om sorg och längtan.

Uppå slagfält vina kulor,
Folket faller liksom kärvar,
De som vinna äro kungar,
Bönder äro de som stupa.

Denna dikt författad av Maria Konopnicka (1842—1910) är ett uttryck för vissa tankar och ideer, vissa sociala problem, vilka utan någon mera djupgående analys framläggas inför läsaren, symboliserade lika vackert som naivt i kungens och den fattige bondens gestalter. Maria Konopnicka är en typisk representant för denna kategori inom den sociala litteraturen, vilken man kan kalla agitationslitteratur. Sociala problem underkastas här ingen diskussion. Det gäller heller icke att uppnå formell fulländning, det gäller endast att vissa element av den sociala kampen framläggas av författare i egenskap av det ena eller det andra partiets förkämpe för att påverka läsarens känslor och framkalla hans protest och kampvilja. Den viktigaste rollen spelar här den poesi, vilken är avsedd för deklamation.

Forskningen rörande den s. k. »poetiska intonationen» skiljer på tre typer

av den lyriska poesien. Till vilken av dessa tre kategorier* en viss dikt hör, bestämmes huvudsakligen av de syntaktiska faktorerna, alltså av ordens och satsernas gruppering. Med hänsyn till detta lämpar sig en dikt antingen för en vanlig individuell läsning, eller för läsning, i vilken man understryker diktens rytmiska («musikaliska») värde, eller slutligen för deklamation, för läsning, vilken motsvarar retoriska tal på prosa. Den effekt, som poesi av de två första slagen utövar är oberoende av åhörarnas antal; deras inlevelse i den är individuell. Läsning inför stora människoskaror ökar här icke intrycket utan snarare tvärtom minskar detsamma. Sådan poesi kalla vi kameralpoesi. En annan sak är det med »deklamationspoesien». Denna lämpar sig särskilt för läsning inför många åhörare och utgör ett slags poetiskt tal, vilket fordrar kollektiva upplevelser i motsats till vad som är fallet vid kameralpoesiens läsning. För att uppnå sådana kollektiva upplevelser måste man framförallt välja lämpliga motiv. Här finns ingen plats för *individens* glädje och sorg. Den fråga, som utgör motivet i en sådan dikt, måste beröra och uppröra de flesta åhörarna, den måste vara av vikt för dem alla. En deklamationsdikt är ingen dikt om blommor, om kärlek och liknande ämnen; dess innehåll måste gälla just en *socialt* viktig sak, t. ex. hunger, krig, o. d. Men motivet är icke allt. En sådan dikt måste, för att framkalla lämplig stämning, vara speciellt byggd, den måste innehålla vissa »poetiska grepp» för att kunna ge stunden en dramatisk prägel och kalla till handling. Lämpliga jämförelser, antiteser, upprepningar, retoriska frågor (på vilka var och en svarar i sina tankar på samma sätt) sådana äro de formella egenskaperna i denna poesi.

Vad ha ni stupat för,
Kamrater, okända soldater?

Åhörarna av arbetarklassen i en kapitalistisk stat måste ge ett kollektivt svar på diktens fråga. I allmänhet ger denna typ av poesi mindre varaktiga och mindre djupa upplevelser än kameralpoesi, men för ögonblicket betydligt starkare och påverkande de kollektiva instinkterna hos åhörarna.

Den sociala effekten i agitationslitteraturen är beroende av många faktorer, såväl principiella som tillfälliga. Deras gymsamma sammansättning kan åstadkomma viktiga resultat. Så kan man som ex. anföra, att den futuristiska diktningen i Italien till stor del skapade den fascistiska regimen. Frågan om samhällets organisering efter påverkan av litteraturen fann i detta fall sin positiva lösning. Futuristernas dikter, plakater och offentliga recitationer inför massorna ha mobiliserat fascismens soldater och fört dem till seger.

Men sådana direkta resultat av litteraturens makt i samhället förekomma

* Respektive termer saknas i svensk litteratur.

sällan. I den egentliga problemlitteraturen gäller det icke att skapa en poetisk suggestion och kasta fram vackra paroller. Ett sådant litterärt verk måste belysa och genomdiskutera ett problem, och det måste avge ett motiveerat svar på alla berörda frågor. Naturligtvis är framställningen icke dialektisk; slutsatser framgå av kompositionen och konfronteringen av personer och händelser, vilka äro symboler för de omdiskuterade ideerna.

För hundra år sedan skrev den polske diktaren och skulptören Cyprian Kamil Norwid: »Artisten organiserar nationens andliga krafter, liksom politiker organisera de statliga»*. Ibland visar sig artisten vara bättre organisatör än politikerna, även vad »statliga krafter» beträffar. Beryktade engelska institutioner som t. ex. »Debtors prisons» och »Dotheboys halls», vilka utgjorde ett skamfläck i det dåtida England, visade sig ytterst seglivade i statsmännens kamp mot dem. Först när Charles Dickens kom med den groteska litterära bilden, måste förhållandena ändras. »Dickens framfart lämnade spår i sockenvård, barnuppfostran, begravningsceremonier, offentliga avrättningar, fattigvårdens arbetsinrättningar och högsta domstolen. Allt detta reformerades; det är annorlunda» — konstaterar G. K. Chesterton.**

Sociala frågor i litteraturen äro så gamla som litteraturen själv, men det var särskilt realismens tid, som lät dem spela första rollen i litterära verk. Man glömde då, att konsten är livets anticiperings, att den måste ha sin autonomi och ej kan tvingas att endast tjäna samhället. Men å andra sidan har realismen skapat en grund för några formella experiment, vilka först i den modernaste litteraturen finna sin tillämpning. Så t. ex. grunda sig kompositionens nya metoder, vilka ge en möjlighet att sönderslå forna principer***, delvis på premissen från denna tid, att det kronologiska händelseförloppet i hjältens upplevelser ej är absolut nödvändigt och kan vara ändrat och t. o. m. omvänt, ty det påverkar icke verkets huvudaspekt, d. v. s. dess sociala inflytande.

»Att förstå utvecklingen och livet av en viss litterär form» — skrev år 1906 St. Brzozowski — »det betyder att förstå hur den skapas av livets problem»****. Dessa ord kunna vara lika aktuella i våra dagar. Det var dock nödvändigt att bekämpa tendensen att begränsa »livets problem» till ekonomiska frågor. Det var modernisternas uppgift och det kommer till

* C. K. Norwid: *Promethidion* (1851).

** G. K. Chesterton: *Charles Dickens* (svensk övers. Sthlm 1933).

*** Jfr. i polska litteraturen M. Choromanskis roman *Zazdrosc i medycyna* (*Svartsjuka och medicin*), (övers. av G. Gunnarsson). Handlingen börjar här med kulminationspunkten, går sedan tillbaka till utgångspunkten och följer hela tiden i olika plan.

**** St. Brzozowski: *Wspolczesna powiesc polska*.

uttryck hos sådana polska författare som Stanislaw Przybyszewski, Stanislaw Wyspianski och Jan Kasproicz.

Ett typiskt exempel på positivismens sociala litteratur är Boleslaw Prus' författarskap och särskilt hans roman »Placówka» (Förposten), vari författaren i enlighet med då härskande tendenser sökte lösa frågan om bondens ställning och roll i polska samhället. Skillnaden mellan sociala verk och rent litterära skildringar kan man observera om man jämför t. ex. denna roman med Wl. Reymonts verk »Chłopi» (Bönderna), vilket senare är ett typiskt objektvt epos, som målar livets ström men icke försöker diskutera och lösa dess problem. Ännu större skillnad blir det om vi jämföra Reymont med hans samtida författare Wladyslaw Orkan, bondeklassens representant och en av den polska regionalismens skapare. Denne blev genom sina litterära verk den andlige ledaren för hela landskapet Podhale (sydvästra Polen).

I den nya polska litteraturen saknas icke heller representanter för en annan typ av den sociala litteraturen. Jag syftar på det litterära »genomsnittet» antingen horisontellt genom alla samhällets klasser, eller också vertikalt genom en viss klass från toppen ända till botten. Två författare, J. Kaden Bandrowski och K. Hubert Rostworowski, analysera det sociala livet i Polen, den förste i sin romancykel »Czarne skrzydla» (svarta vingar), den andre i en dramatisk trilogi: »Niespodzianka», »Przeprowadzka», »U mety» (Överraskning, Flyttning, Vid målet). De representera två olika ideologier: den förste tillhör detta parti vilket hade makten i Polen före kriget, den andre är högerens representant, de konservativa nationella ideernas dogmatiker. Deras litterära verk äro de bästa dokumenten för kännedom av socialt liv i Polen 1918—1939.

Det s. k. borgerliga eposet av Th. Manns och Galsworthys typ, vilket i Polen fann sitt uttryck i Maria Dąbrowskas romanserie »Noce i dni» (Nätter och dagar), ligger redan snarare utanför den sociala litteraturens ämneskrets.

Mellan författaren och samhället råder alltid ett slags kamp, vilken har sitt ursprung däri, att en författare alltid representerar en opposition i riktning mot sina individuella krav, medan allmänheten däremot försvarar sig och vill kasta bort allt som överskrider ramen för den genomsnittliga kollektiva existensen. Men just dessa litterära verk, som trotsa allmänhetens principer och dömas som fantastiska, äro ofta förebud för nya ideer, vilka någon gång komma att realiseras. Sådana verk utgöra i de olika nationernas litteratur ett visst testamente, vilket öppnas och verkställs ibland först efter hundra år. I den polska litteraturen var C. K. Norwids författarskap ett sådant testamente för den nationella konstens utveck-

ling. »Ordet är handlingens testamente» — skrev han själv — »det som icke kan uppnås i handling, testamenteras i ord. Endast sådana ord äro nödvändiga och endast de förvandlas någon gång i handling.»* A. Frycz Modrzewskis verk från år 1551 »De republica emendanda» väckte på sin tid mera resonans utomlands än i Polen,** men efter två hundra år blevo Modrzewskis ideer till stor del realiserade i 1791 års konstitution.

* C. K. Norwid: *Pzomethidion*.

** Verket diskuterades då ivrigt och översattes till tyska, franska och spanska.

Kort överblick av de senaste årens etnologiska forskning i Polen. Tredje delen av prof. Kazimierz Moszyński: »Kultura Ludowa Słowian.»

Bibl. Jag.
I tredje delen av *Balticoslavica* (Biuletyn Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie) Wilno 1938 finnes en artikel av prof. K. Moszyński, vilken ger en utmärkt orientering i den polska etnologiska forskningen under perioden 1925—1938. Artikeln är skriven på tyska och är mycket uttömmande. Den börjar med en redogörelse för den etnologiska forskningen vid de polska universiteterna och ger sedan en karakteristik av de polska etnografiska museerna, varvid den först behandlar dem som förfoga över samlingar från även utomeuropeiska länder, t. ex. Etnografiska museet i Warszawa, vilket enligt ögonvittnens utsago brann ned under bombardemanget av Warszawa. Vidare behandlas de etnografiska museerna i Kraków, Lwów (Lemberg), Schlesiska Muséet i Katowice och etnografiska museet vid Vilnas universitet. Förf. gör oss i fortsättningen bekant med den vetenskapliga forskningen vid de etnografiska lärostolarna i Polen, vilka till krigsutbrottet innehades av prof. Jan Czekanowski (Lwów), Eugeniusz Frankowski (Poznań), Stanisław Poniatowski (Warszawa), Cezaria Jędrzejewiczowa (Warszawa), Kazimierz Moszyński (Wilno), Adam Fiszer (Lwów), Jan Stanisław Bystron (Warszawa), Kazimierz Dobrowolski (Kraków) och Bronisław Malinowski (London School of Economics) samt framlidne Stanisław Ciszewski (Lwów) och Tadeusz Kowalski (Kraków).

I fortsättningen gör oss författaren bekant med andra framstående etnologer och deras arbeten. Han talar bl. a. om framlidne Seweryn Udziela och Henryk Biegeleisen och deras arbeten samt om flera yngre etnologer. Sedan övergår han till en karakteristik av de olika riktningar som möta inom den polska etnologiska forskningen och till systematikens, terminologiens och den vetenskapliga kritikens problem. I ett särskilt stycke ger författaren en redogörelse för de etnografiska arbeten, som utförts i fältet i Polen, och för de polska sociologernas inställning till den etnologiska veten-

skapen. Härefter följer en bibliografisk revy med följande underavdelningar: allmänna arbeten, allmän etnologi (varje världsdel för sig), den folkliga kulturens olika grenar, den materiella, andliga och samhällliga; bibliografiska anvisningar angående det vetenskapliga arbetets organisation, bibliografisk litteratur, polsk etnologi, tidskrifter och andra periodiska publikationer.

Vi veta, att f. n. universitetet i Lwów är det enda polska universitetet som fortsätter sin verksamhet. Det befinner sig emellertid under omorganisation. Alla andra polska universitet ha stängts och om vissa polska etnologers öden saknar man närmare upplysningar.

Bland de mest anmärkningsvärda händelserna inom den polska etnologien från tiden kort före polsk-tyska kriget bör framförallt nämnas utgivandet av tredje delen av prof. Moszyńskis »Kultura Ludowa Slowian». (Polska Akad. U. Kraków.) Denna del som omfattar ända till 900 sidor utgör fortsättningen av »Kultura Materjalna (1929)¹ och Kultura Duchowa (1934) och utgör en utvidgning av den senare delen.

Nämnda arbete, som ägnas åt konsten i detta ords mest vidsträckta betydelse, åt onomastiken och teckensymboliken, är försett med två kartor, 40 teckningar, 149 tilläggsnoter och mer än 1300 illustrationer av olika föremål.

Verket är försett med en inledning som behandlar problemet om konstens psykologiska förutsättningar, dess väsen och yttringar. I fortsättningen kommer författaren in på frågan om folkets känslighet för estetiska intryck, vilken nyligen blivit föremål för undersökning efter experimentella metoder i Schlesien (Sląsk), utförd av en lärjunge till prof. Moszyński — Mieczyslaw Gladysz².

Han har bland folket samlat ett stort antal yttranden och omdömen som ha den närmaste beröring med detta ämne.

Kazimierz Moszyński undersöker detta fundamentala problem i sitt verk Kultura Ludowa (Den folkliga kulturen) och citerar ett antal beskrivningar av känslighet för estetiska intryck hos slavisk allmoge. Han framhåller emellertid nödvändigheten av att samla ett så stort material som möjligt på detta område innan mera vittgående slutsatser dragas.

I fortsättningen övergår författaren till kosmetiken och till den behandling som förekommer vid deformation, tatuering eller färgning av huden, tänderna eller håret och till männens och kvinnornas sätt att bära håret. Följande kapitel handlar om plastiken och börjar med en beskrivning av mate-

¹ Översatt till svenska av Torsten Nilsson för Nord. Mus. 1937. (Red.)

² Mieczyslaw Gladysz: Goralskie zdobnictwo drzewne na Slasku. Krakow, 1935. Mieczyslaw Gladysz. Zdobnictwo metalowe na Slasku. Krakow 1938.

rial, teknik, verktyg — t. ex. tekniken vid träskulptering, snideri, målning, stickning, kelimvävning o. dyl. Dessutom behandlas ornamenteringens, symmetriens, rytmens och färgharmoniens problem. Vidare undersöker författaren ingående de viktigaste prydnadsmotiven hos slaverna, ger oss en överblick av sex grupper föremål, som bruka förses med prydnader: redskap byggnader, kultföremål och rituella föremål, leksaker och dräkter. Främst bland alla slaver som odla plastisk konst, ställer författaren huculerna hos vilka än i dag denna gren av den folkliga konsten är starkt levande. I fortsättningen analyserar han det folkliga dramat och gör oss bekant icke blott med det egentliga dramat utan även med pantomimen och de ritualer och fester som ha karaktären av dramatiska skådespel.

Därefter går författaren in på dansen, dess betydelse och karaktär, samt rytmiken och ackompanjemanget, varvid han ger oss ett antal mycket intressanta beskrivningar av dansen hos de olika slaviska folken. Likaså ha musikinstrumenten fått sin mycket ingående behandling.

En mycket omfattande och ingående undersökning har författaren ägnat åt folkmusiken, varvid han går tillbaka till dess begynnelse och analyserar arkaismens problem och behandlar den musikaliska skalan, den rytmiska och musikaliska strukturen. Denna undersökning berikas av reproduktioner av ett mycket omfattande notmaterial, som i jämförande syfte hämtats ur folkmusiken hos de olika slaviska folken. Även musikinstrumenten ha här blivit föremål för en mycket ingående behandling.

Författaren undersöker även den litteratur, som lever genom muntlig tradition, i sången, myterna, legenderna, sagorna, besvärjelserna, klagosångerna o. s. v. Författaren underkastar ett synnerligen omfattande material en grundlig analys från formens och innehållets synpunkt. De två sista kapitlen ägnas åt onomastikens och teckensymbolikens svåra problem, bl. a. åt tecken som utmärka egendom, vilka växt fram ur vardagslivets praktiska behov.

Man torde som allmänt omdöme kunna säga att utgivandet av trycket av tredje delen av *Kultura Ludowa Slowian*, vilken ägnas åt konsten och onomastiken, betecknar en av de viktigaste händelserna inom den polska etnologiska forskningen på de senaste åren.

Det grundliga arbetet utmärkes icke blott av stor lärdom utan också av idériedom och en livfull och allsidig behandling av problemen med brett historiskt perspektiv, som berikas med psykologiska undersökningar.

Detta arbete ger en djup inblick icke blott i konstens väsen utan även i mångt problem av allmän karaktär, framför allt inom skapandets sfär.

Polonica i Sverige 1938, 1939.

I en översikt av polonica i Sverige kunna vi spåra å ena sidan de vetenskapliga och litterära arbeten, genom vilka förbindelserna mellan två kulturer hållas vid liv och ständigt öka, å andra sidan de mera tillfälliga och mindre varaktiga produkter, som ibland präglas av politisk konjunktur eller blott aktualitet. I föregående nummer av Svio Polonica sökte jag påpeka några moment i dessa förbindelser mellan de båda ländernas kulturhistoriska utveckling. Jag underströk betydelsen av A. Jensens och E. Westers verksamhet samt av det arbete som utförts av svenska slavister, t. ex. prof. S. Agrell och prof. G. Gunnarsson. Redaktionen avsåg att utom mera utförliga bibliografiska uppgifter lämna årliga översikter av polonica i Sverige och möjligen av svecica i Polen.

För åren 1938 och 1939 kan man bland polonica i Sverige anteckna en rad arbeten bland vilka man först bör nämna två böcker, utgivna av prof. G. Gunnarsson. Den första är en populär publikation: *Det fångslände Polen* (Sthlm, Natur och Kultur, 1939, 144 s., 141 ill.). Boken har för avsikt att visa de svenska läsarna landet på andra sidan Östersjön, och det vore svårt att för den svenske läsaren, vilkens nationella kultur som få andra starkt stöder sig på regionala grunder, bättre och mera åskådligt visa Polen än genom att direkt ställa för hans ögon de olika landskapen i bild med alla deras etnografiska element ifråga om bygd, dräkt och hushåll. Som ett slags komplement till denna bok kan man betrakta en samling av kortare skisser från 1932, 33, 35, 36, i boken *Slavisk horisont* (Lund, Gleerups Förlag, 1939). Dessa skisser ha reportage-karaktär; de innehålla flera intressanta observationer och sakna icke djupare psykologiska formuleringar som t. ex. den om Svarta Madonnan i Częstochowa.

Erik de Lavals biografi, *Marskalk Pilsudski* (Sthlm, Norstedt, 1939) är otvivelaktigt en av de bättre skildringarna av marskalkens liv och gestalt. Författaren har förstått att utnyttja både autentiska och legendariska uppgifter och lyckats ge den svenske läsaren en framställning både mycket läsbar och mycket pålitlig. Även för en polsk läsare är boken en intressant lektyr*.

Bland översättningar från polska litteraturen kunna nämnas Sergiusz Piaseckis *Under karlavagnen* (Övers. av E. Söderberg, Sthlm, Hökerberg, 1938) och *Femte etappen* (övers. av E. Anckarsvärd, Sthlm, Hökerberg, 1939) samt Józef Wittlins *Jordens salt* (övers. av G. Salander, Sthlm, Wahlström och Widstrand, 1939). Recensionerna av dessa böcker i svenska pressen innehålla några missförstånd, särskilt vad beträffar S. Piaseckis

* En recension i Ny Militär Tidskrift (21—22. 1939. s. 457) utgör en intressant kommentar till denna bok.

romaner, vilka för resten vållade även de polska kritikerna ganska mycket bekymmer. Det är i varje fall en något missledande upplysning, när man kallar Piaseckis *Under karlavagnen* för en »folkliovsskildring, som fullföljer traditioner från Vladislav Reymont», och när man föreställer gränsstaden Raków med alla dess internationella element som »direkt besläktad» med Reymonts *Lipce* (M. Rogberg, Sv. Dagbl. 10.10.1938). Några intressanta moment underströk G. Hellström (Dag. Nyh. 29.10.1938) liksom recensenten av *Femte etappen*, P. O. Barck (Dag. Nyh. 7.10.1939). En särskild plats intar en recension av K. O. Falk (*Under karlavagnen*, Social-Demokraten 12.12.1938). Recensenten ägnar här uppmärksamhet åt en speciell fråga, nämligen översättningstekniken, vilken som bekant är ett mycket svårt problem; man saknar hittills metodiska anvisningar, och därför har den ovannämnda recensionen dubbelt värde. I sin analys ger K. O. Falk ett försök att systematisera de olika svårigheter, vilka förekomma vid en översättning: 1) vanliga lexikala fel, 2) lån från originalspråket, 3) svårigheter vid oundvikliga parafraser av sådana begrepp, som äro omöjliga att översätta direkt*.

Jordens salt blev nästan entusiastiskt mottagen av den svenska kritiken liksom för övrigt i Tyskland och Frankrike. Gösta Attorps recension i Svenska Dagbladet (18.11.1939) analyserar boken rätt utförligt och konstaterar till slut att »det är svårt att hitta något epitet, som täcker dessa sidors mångstämmiga innehåll; enklast är att säga, att det är omöjligt att tänka på något annat medan man läser dem eller att lyfta ögonen från boken». Alf Ahlberg (Dag. Nyh. 22.11.1939) och andra kritiker understryka en del aspekter av stilistiskt eller psykologiskt värde. Översättningen återger i allmänhet tillfredsställande originalets stil, ehuru den ibland förlorar dess subtila linjer av psykologisk analys, där varje ord har sitt speciella värde**. Även direkta feltolkningar förekomma***.

En särskild grupp utgöra polonica från krigstiden i form av artiklar i tidningar och tidskrifter samt större publikationer, som söka belysa mer eller mindre objektivt detta stadium av »stormaktskriget». Så behandlas problemet i en publikation: *Stormaktskriget 1939. I. Polen, fjärde delningen* (Sthlm, Fritzes Bokförlag, 1939). I första delen ha vi här en översikt av polska folkets historiska öde, som inspirerar publikationens redaktör

* Mera utförligt behandlade K. O. Falk detta problem vid Svensk-Polska Studieförbundet den 29.11.1938. i föredrag *Moderna polska romaner i svensk översättning*.

** Det är frågan om översättningen var gjord direkt från originalet.

*** T. ex. (s. 33) »Men man måste stoppa tillbaka vad man hade stulit. Livet var hårt.» vilket i originalet lyder: »Men man behövde icke lämna tillbaka vad man hade stulit. Sådant var livet.»

K. O. Hedström till att kalla detta kapitel *Fågeln fenix*. Ett kapitel är ägnat danzigfrågan (G. Persson); Stig Facht gör ett försök att sammanfatta de militära operationerna****; V. Semitjov redogör för intrycken från sin resa i Polen med de evakuerade genom hela landet. Chr. Jägerlunds *Hakkors möter sovjetstjärna*, och slutligen *Polens fjärde delning*, en karakteristik av Polens situation efter nederlaget, avsluta boken. »Men ännu när detta skrives har inte sista ordet sagts om Polens öde», konstaterar publikationens redaktör (s. 198).

Den redan nämnde V. Semitjov har givit ut en reportagesamling, *Ett land försvann* (Med inledning av Johannes Wickman, Sthlm, Natur och Kultur, 1939), i vilken han mest fäster uppmärksamhet på den civila befolkningens reaktion inför katastrofen, dess andliga kraft och solidaritet. Däremot framställer han, liksom andra observatörer, Polens materiella resurser som mycket små*.

Bland andra publikationer kan nämnas den värdefulla serien *Kriget* (Sthlm, Bonniers Förlag), vars första nummer är ägnat kriget i Polen (överste W. Kleen), andra numret (samma författare) söker förklara orsakerna till kampens utgång och innehåller pedagogiska slutsatser, nyttiga för Sverige; femte numret (kpt. B. Lindskog) behandlar luftkriget i Polen. *Ny Militär Tidskrift* innehåller förutom Stig Fachts uppsats också en uppsats av kpt. E. Ekman *Kring luftkriget i Polen* (18—20. 1939. s. 370—373)**.

Mer eller mindre tillfälliga uppsatser finner man i flera andra periodiska skrifter. Några av dem kunna kanske ha något värde för framtiden, men det blir den bibliografiska granskningens uppgift att registrera dem alla. Man bör här ännu nämna ett Sverige—Polennummer av *Allsvensk Samling* (13—14. 1938), där bl. a. finns en översikt av K. G. Fellenius *Det kulturella samarbetet Sverige—Polen*.

Bland recensioner av vetenskapliga polska arbeten av större intresse äro recensioner i *Historisk Tidskrift* (t. ex. recension av *Polski Slownik Biograficzny*, S—e, 1938. s. 311—12, eller av W. Konopczynskis *Dzieje Polski Nowożytnej*, D. Norrman, 1939. s. 77—78) samt i *Konsthistorisk Tidskrift* (rec. av M. Walickis *La peinture d'autels et de retables en Pologne au temps des Jagellons*, J. R. I. 1939).

Z. Folejewski.

**** Jfr Stig Facht: *Operationerna i Polen*. *Ny Militär Tidskrift*. 16—18. 1939. s. 356—69.

* Mycket karakteristiskt är här ett kapitel i S. Auréns bok *Makt och marionetter* (Sthlm, Natur och Kultur, 1939), *Handgemäng mot tanks*.

** Luftkrigets problem berör i mera populär form tidskriften *Flyglarm*, t. ex. *Eldsläckningsorganisation i Warszawa* (1939. s. 352), *Luftförsvar och luftanfall mot Warszawa* (1939. s. 401).

KAROL KORANYI, Z badań nad polskimi i szwedzkimi artykułami wojskowymi XVII stulecia. (Ur forskningar rörande polska och svenska soldatinstruktioner i det 17:de årh.) Särtryck ur *Studia historyczne ku czci St. Kutrzeby*. Kraków 1938.

I det polska krigsväsendets historia finns det ännu många frågor, som vänta på en närmare granskning. Författaren till ovanstående uppsats vill fästa uppmärksamheten på två sådana frågor, vilka i synnerhet böra intressera fackman på krigsrättens område: 1. kännedomen om polska krigslagar och soldatinstruktioner i utlandet, 2. sammanhanget mellan polska och utländska krigslagar och soldatinstruktioner.

Brist på källor har hittills försvårat en närmare granskning av den andra frågan, men på sista tiden ha de viktigaste källorna samlats och publicerats av St. Kutrzeba: *Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku* (Polska krigslagar och soldatinstruktioner från 15 till 18 årh.) Kraków 1937. Kutrzeba fäste uppmärksamheten på ett eventuellt sammanhang mellan den s. k. »Sigismund Augustus' lag» år 1557 och dåvarande västerländska armélagar. Koranyi tog upp samma fråga om »Vladislav den fjärdes soldatinstruktioner» och »Johan Kasimirs stadgar för krigsdomstolarna. Det är bekant, vilken stor betydelse Gustav II Adolfs »Articulsbrieff» hade för krigsrättens utveckling i Europa, och det är lätt att förstå, att Vladislav valde just detta mönster för sina »artiklar». Man kunde kanske tala om ett psykologiskt skäl härför, nämligen att Vladislav djupt beundrade denne store Sveriges konung, framförallt som krigare*. Vladislavs instruktioner, bearbetade speciellt för det av honom skapade infanteriet, ansluter sig mycket till svenskt mönster, ehuru det naturligtvis finns vissa olikheter, vilka Koranyi analyserar i en utförlig granskning.

Om den första delen av Gustav II Adolfs »Articulsbrieff» hade stort inflytande på krigsrättens utveckling i hela Europa, så hade andra delen — stadgarna för krigsdomstolarna — mindre inflytande, och Koranyi konstaterar, att han ingenstans utom Polen kunde finna någon påverkan från dem. I Polen finna vi en sådan i den s. k. »Ordynacja sądów wojskowych za panowania Króla J. Mci Jana Kazimierza postanowiona».

Som bidrag till Gustav II Adolfs tid kan Koranyis uppsats vara av intresse för svenska historiker.

Z. F.

* Jfr D. Norrman: Gustaf II Adolf och Vladislav Vasa (Svio-Polonica I. s. 7-28).

TADEUSZ NOWAK, Kampania wielkopolska Czarnieckiego i Lubomirskiego w roku 1656. (Czarnieckis och Lubomirskis fälttåg i Storpolen år 1656). Gdańsk 1938. s. 162.

I första kapitlet redogör författaren noggrant för det allmänna militära läget i Polen den 4 april 1656, varvid sifferuppgifterna, fastställda med hjälp av olika källor (men ej svenska), äro särskilt intressanta, samt läget i triangeln Weichsel—San. I hela svensk-polska kriget innebar detta läge ett av de mest betydelsefulla strategiska momenten och den allmänna uppfattningen är, att de polska fältherrarna kunde bättre ha utnyttjat tillfället och gjort slut på kriget. Emellertid lämnade de bästa polska trupperna platsen för att möta svenska hjälpstyrkor.

Om slaget vid Warka kan betraktas som polska kavalleriets taktiska triumf, visar händelsernas förlopp vid Weichsel—San, att det moderna krigets tid kommit, då eldkraften fällde utslaget. Nowak anklagar i första hand fursten Sapiaha, men det tycks icke vara fullt berättigat. Det var säkerligen rent militära förhållanden, som möjliggjorde Karl Gustavs räddning. Just disproportionen i krigsmetoderna är det mest intressanta i det svensk-polska krigets historia.

Brist på infanteri och kanoner gör sig ofta kännbar på polska sidan under hela kriget, och det är av intresse att spåra alla ansträngningar att avhjälpa den saken. Under fälttåget i Storpolen kom det till uttryck i förhandlingar med Danzig, vilka resulterade i att staden lovade att bistå med soldater och kanoner. Karl Gustavs belägring av Danzig omöjliggjorde dessa planer, och under tiden kom det till polskt nederlag vid Kleck, vilket Nowak skildrar mycket utförligt och korrigerar därvid några uppgifter i äldre historiskrivning (bl. a. hos Kubala).

Fälttåget i Storpolen utgör visserligen endast en episod i svensk-polska kriget, men dess närmare granskning belyser flera viktiga frågor och bevisar, att denna Czarnieckis plan var av betydelse för krigets förlopp. Som fälttågets resultat nämner Nowak elva befriade städer och fyra slott samt det faktum, att en del svenska styrkor här blevo bundna och delvis förintade.

ERIK DE LAVAL, Marskalk Pilsudski. Stockholm 1939.

När en gång historiens dom skall fällas över de polska statsmän, som äro ansvariga för den polska utrikespolitiken efter år 1935, marskalk Pilsudskis dödsår, och fram till de ödesdigra månaderna hösten 1940, kommer säkerligen den frågan att besvaras: hur låter sig dessa statsmäns politik förenas med de riktlinjer, som uppdragits av Pilsudski? För att kunna ge svar på den frågan, måste man tränga den store marskalken in på livet och med konkreta exempel belysa hans hållning till stormakternas intrigspel. Hans uppfattning om Danzig-problemet och överhuvud Polens ställning till den nya tyska regimen måste ävenledes klarläggas.

Åtskilligt är skrivet om Pilsudski. Hans person och gärning äro oss i stort sett bekanta. Vi erinra oss Gummaerus levnadsteckning och Stålhanes välkända framställning om det polsk-ryska kriget 1920. I tidningar och tidskrifter och genom föredrag ha vi blivit förtrogna med den märklige mannens liv och verk. Den utländska litteraturen om honom är tämligen rik, även om den i vissa fall alltför mycket påverkats av tillfälliga politiska stämningar. En ny bok om Pilsudski, skriven i avsikt att ge en samlad bild av marskalken, måste självklart tilldraga sig stort intresse.

Erik de Lavals bok om Pilsudski framträder, som författaren själv påpekar, icke med några vetenskapliga pretentioner och avser icke heller att lämna några särskilt nya fakta rörande marskalkens livsverk. Författaren har därför icke närmare angivit de källor, ur vilka han öst. För honom har det gällt att ge en bild av marskalken sådan som han sett honom, och som svensk militärattaché i Warszawa har de Laval haft större förutsättningar att lyckas än de flesta. Med en sällspord inlevelse i ämnet berättar författaren för oss »sannsagan om en ensam, fosterländsk revolutionärs långa och ihärdiga kamp för sitt lands befrielse och återupprättelse, en kamp, som förde honom genom många hårda öden och som länge måste ha synt hopplös — för alla utom för honom själv — men som slutligen ledde till fullständig seger.» Med rätta jämföres Pilsudski i sin kamp med Gustav Vasa. Bilden av marskalken belyses av en mängd smådrag och episoder, kända genom anteckningar av hans närmaste män. Som militär framstår han i denna bok som en lärjunge till Napoleon och i sitt militära författarskap synes han visa en skarpsinnighet, som är sällsynt hos en »amatör». »Utan tvivel är Pilsudski historiens främste autodidakt». Men trots allt är det icke blott »militären» Pilsudski man lär sig beundra i denna framställning. De rent mänskliga dragen framhävas starkt. »Men det dominerande inflytande, som han hastigt ernådde, kan endast förklaras av hans inre egenskaper, hans viljestyrka, hans moraliska mod, hans logik och tanke-

skärpa, hans glänsande talekonst och, framförallt, hans orubbliga tro på Polens framtid — en tro, som var av det slaget som försätter berg.» Han hade lärt av historien och betonade ständigt, att Polen måste på grund av sitt läge göras till en stark militärmakt. Alla polacker måste därvid tagas i anspråk. Pilsudski älskade sitt folk, men samtidigt kritiserade han det som ingen annan. Han såg bristerna och ville avhjälpa dem. Detta har författaren ofta fått tillfälle att belysa i sin 291 sidor långa framställning.

När man läser denna bok, frågar man sig emellertid, om icke Pilsudski vid uppbyggandet av den polska militärmakten närmast tänkte på den östra grannen? Händelserna hösten 1939 motsäga icke heller ett sådant antagande. En annan fråga av intresse är den, vad »Pilsudskiregimen» uträttade på det ekonomiska och sociala livets område. Den frågan hade författaren möjligen kunnat ägna större uppmärksamhet.

Erik de Laval's bok är lättläst, skriven på ett språk, som fyller rätt höga anspråk. Boken bör läsas av alla, som erkänna, att det personliga — trots allt — är det viktigaste i historien, men särskilt rekommenderas den åt dem, som i dessa dagar ha någon tid över att tänka på det land och det folk, med vilket vi svenskar ha så mycket gemensamt, det folk, som visat sig starkast under motgångens dagar.

D. N.

PRIS 2 KR.